

—
Верховний
Суд

Огляд практики Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду

щодо розгляду справ у спорах, що виникають
із спадкових правовідносин

Зміст

Правові висновки Великої Палати Верховного Суду, які застосовано у практиці Касаційного цивільного суду у спорах, що виникають із спадкових правовідносин	5
Правові висновки Великої Палати Верховного Суду, щодо спорів, які виникають із спадкових правовідносин	5
Підтверджені правові висновки Верховного Суду України, які застосовані в практиці Касаційного цивільного суду у спорах, що виникають із спадкових правовідносин	6
1. Спори щодо визнання заповіту недійсним	7
1.1. Виготовлення секретарем сільської ради тексту заповіту заздалегідь не є підставою для визнання його недійсним	7
1.2. Висновок про тимчасову недієздатність заповідача слід робити на основі доказів, які свідчать про внутрішній, психічний стан заповідача в момент складання заповіту	8
1.3. Будь-які дії законного представника спадкоємця не можуть вчинятися всупереч інтересам малолітньої особи	8
1.4. Примат волі спадкодавця. Складення нового заповіту передбачає втрату чинності попереднім заповітом повністю або частково	9
2. Спори щодо спадкування права на земельну ділянку	11
2.1. Якщо видача державного акта про право власності на землю здійснюється на підставі рішення про передачу громадянам України безоплатно у приватну власність земельних ділянок, прийнятого органами місцевого самоврядування, до спадкоємців переходить право отримати державний акт про право власності на земельну ділянку	11
2.2. Право користування земельною ділянкою, що виникло в особи на підставі державного акта на право користування земельною ділянкою, не входить до складу спадщини і припиняється зі смертю особи, якій належало таке право	12
2.3. Спадкування за правом представлення – спеціальний порядок набуття права на спадкування за законом, який не є окремою підставою або видом спадкування і за яким суб'єктами спадкування стають певні спадкоємці за законом	13
2.4. Спадкування за законом – черговість кола осіб з урахуванням ступеня їх близькості спадкодавцеві	15
3. Спори щодо усунення від права на спадкування	16
3.1. Вирішуючи спір про відмову в позові про усунення від права на спадкування, відповідно до положень статті 1224 ЦК України має значення сукупність обставин, а саме: усунення особи від надання спадкодавцеві допомоги за можливості її надання, перебування спадкодавця в безпорадному стані, надання допомоги саме відповідачем	16
2 Справи у спорах, що виникають із спадкових правовідносин	

4. Спори щодо пропущення строку для прийняття спадщини	17
4.1. Визначення додаткового строку для прийняття спадщини залежить від поважності причини пропуску строку	17
4.2. Неповідомлення секретарем виконкому сільської ради спадкоємця про відсутність права на відкриття спадщини є обставиною, що створює об'єктивні труднощі для своєчасного прийняття спадщини за заповітом	18
4.3. Факт проживання спадкоємця за кордоном та необізнаність про смерть спадкодавця не є підставами для поновлення строку для подання заяви про прийняття спадщини	19
4.4. Незначний часовий проміжок між закінченням строку прийняття спадщини та подачею позовної заяви про визначення додаткового строку для подання заяви про прийняття спадщини є підставою для задоволення таких вимог	20
5. Спори щодо складу спадщини	21
5.1. Борг спадкодавця за аліментами стягується за рахунок активів спадкової маси і не є таким зобов'язанням, яке припиняється як нерозривно пов'язане із особою боржника	21
6. Спори щодо отримання права на обов'язкову частку в спадщині	22
6.1. Цивільним законодавством не передбачено такого способу захисту цивільних прав, як позбавлення обов'язкової частки у спадщині, а можливе лише зменшення розміру обов'язкової частки	22
7. Спори щодо тлумачення заповіту	23
7.1. Суд не може брати на себе права власника щодо розпоряджання майном, тому ухвалення судом рішення про тлумачення заповіту можливе лише при розгляді спору між сторонами	23
8. Спори щодо черговості спадкування за законом	24
8.1. Безпорадний стан спадкодавця повинен підтверджуватися медичними документами, а не лише показаннями свідків	24
8.2. У разі спадкування за законом усиновлений та його нащадки, з одного боку, та усиновлювач і його родичі – з другого, прирівнюються до його родичів за походженням, тому вони спадкують один після одного	26
9. Спори щодо встановлення факту прийняття спадщини	29
9.1. Відсутність реєстрації місця проживання не є абсолютним підтвердженням обставин про те, що спадкоємець не проживав зі спадкодавцем на час відкриття спадщини	29
10. Спори щодо визнання спадщини відумерлою	30
10.1. Незвернення спадкоємця за оформленням спадкових прав на належну йому земельну частку (пай) після смерті спадкодавця не є підставою для визнання спадщини відумерлою та передачі її територіальній громаді	30

11. Визнання права власності в порядку спадкування	31
11.1. Право на обов'язкову частку у спадщині не входить до складу спадщини (спадкова маса) і не може бути передано спадкоємцеві в порядку спадкування (спадкова трансмісія)	31
11.2. Ненадання особі, яка не є внутрішньо переміщеною особою, довідки про взяття її на облік як особи, яка переміщується з тимчасово окупованої території України або району проведення антитерористичної операції, не є підставою для невиплати страхових платежів	33
12. Інші спори щодо визнання права власності у порядку спадкування	34
12.1. Громадянин, який висловив волю на приватизацію займаної ним квартири, помер до прийняття компетентним органом рішення про приватизацію, до його спадкоємців у порядку спадкування переходить право вимагати визнання за ними права власності на таку квартиру	34
12.2. Недійсність правочину зобов'язує повернення від однієї сторони іншій у натурі все, що вона одержала на виконання цього правочину, а в разі неможливості такого повернення, – відшкодовує вартість того, що одержано, за цінами, які існують на момент відшкодування	35
12.3. Для спадкових правовідносин за правильно визначеним місцем відкриття спадщини факт її оформлення за неправильно визначеним місцем відкриття спадщини правових наслідків не породжує	37
13. Процесуальні питання, що виникають із спадкових правовідносин	38
13.1. Спадкування є формою правонаступництва, що реалізується спадкоємцем у межах обсягу спадкової маси та не включає в себе процесуальні права та обов'язки спадкодавця, які ним не реалізовані за життя	38
13.2. Особи, які не брали участі у справі, але ухвалене судове рішення завдає їм шкоди, що виражається у несприятливих для них наслідках, мають право на апеляційне оскарження	40
13.3. У разі смерті боржника за наявності спадкоємців відбувається заміна боржника в зобов'язанні	41
13.4. Справи у спорах щодо спадкування не можуть бути розглянуті в порядку спрощеного позовного провадження	42

Правові висновки Великої Палати Верховного Суду, які застосовано у практиці Касаційного цивільного суду у спорах, що виникають із спадкових правовідносин:

постанова Великої Палати Верховного Суду від 20 березня 2019 року у справі № 350/67/15-ц (провадження № 14-652цс18)

<http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/80854756>

постанова Великої Палати Верховного Суду від 15 травня 2019 року у справі № 522/7636/14-ц (провадження № 14-363цс18)

<http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/82095857>

постанова Великої Палати Верховного Суду від 05 грудня 2018 року у справі № 522/2110/15-ц (провадження № 14-247цс18)

<http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/79834996>

постанова Великої Палати Верховного Суду від 05 грудня 2018 року у справі № 522/2201/15-ц (провадження № 14-179цс18)

<http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/79684950>

постанова Великої Палати Верховного Суду від 14 листопада 2018 року у справі № 183/1617/16-ц, провадження № 14-208цс18

<http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/81574015>

Правові висновки Великої Палати Верховного Суду, щодо спорів, які виникають із спадкових правовідносин:

постанова Великої Палати Верховного Суду від 17 жовтня 2018 року у справі № 490/13285/13-а (провадження № 11-807апс18)

<http://reyestr.court.gov.ua/Review/77654154>

постанова Великої Палати Верховного Суду від 13 червня 2018 року у справі № 307/2765/15-ц (провадження № 14-206цс18)

<http://reyestr.court.gov.ua/Review/74838867>

постанова Великої Палати Верховного Суду від 17 квітня 2018 року у справі № 522/407/15-ц (провадження № 14-53цс18)

<http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/73469649>

постанова Великої Палати Верховного Суду від 27 березня 2019 року у справі № 286/3516/16-ц (провадження № 14-95цс19)

<http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/80854709>

постанова Великої Палати Верховного Суду від 03 квітня 2019 року у справі № 808/1346/18 (провадження № 11-1499апс18)

<http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/81574012>

постанова Великої Палати Верховного Суду від 26 червня 2019 року у справі №284/252/17 (провадження №14-248цс19)

<http://reyestr.court.gov.ua/Review/82997473>

постанова Великої Палати Верховного Суду від 04 вересня 2019 року у справі №750/7865/18 (провадження №14-392цс19)

<http://reyestr.court.gov.ua/Review/84274314>

постанова Великої Палати Верховного Суду від 27 лютого 2019 року у справі № 761/27538/17(провадження № 14-12цс19)

<http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/80522364>

постанова Великої Палати Верховного Суду від 07 листопада 2018 року у справі

№ 200/14855/16-а (провадження № 11-951апп18)

<http://reyestr.court.gov.ua/Review/77763951>

Підтверджені правові висновки Верховного Суду України, які застосовані в практиці Касаційного цивільного суду у спорах, що виникають із спадкових правовідносин:

постанова від 26 вересня 2012 року, справа № 6-85цс12

<http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/26347528>

постанова від 04 листопада 2015 року, справа № 6-1486цс15

<http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/53241368>

постанова від 29 лютого 2012 року, справа № 6-9цс12

<http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/21840087>

постанова від 05 жовтня 2016 року, справа № 6-2329цс16

<http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/61942656>

постанова від 23 листопада 2016 року, справа № 6-3113цс15

<http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/63213030>

постанова від 11 грудня 2013 року, справа № 6-121цс13

<http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/36369574>

постанова від 24 червня 2015 року, справа № 6-251цс15

<https://oda.court.gov.ua/sud1590/pravovipoziciivsu/6-251cs15>

постанова від 03 лютого 2016 року, справа № 6-885цс15

<http://reyestr.court.gov.ua/Review/55609697>

постанова від 06 вересня 2017 року, справі № 6-1844цс16

<https://oda.court.gov.ua/sud1590/pravovipoziciivsu/6-1844cs16>

1. Спори щодо визнання заповіту недійсним

1.1. Виготовлення секретарем сільської ради тексту заповіту заздалегідь не є підставою для визнання його недійсним

16 травня 2018 року Верховний Суд у складі колегії суддів Касаційного цивільного суду розглянув у порядку спрощеного позовного провадження справу за позовом ОСОБА_4 до ОСОБА_5 про визнання заповіту недійсним.

За результатами розгляду Верховний Суд колегією у складі п'яти суддів Касаційного цивільного суду прийняв постанову, в якій зазначив таке.

Суди встановили, що померла бабуся позивача, яка склала заповіт та заповіла все своє майно на користь свого сина. У зв'язку з хворобою заповідача та неможливістю підписати власноруч заповіт, за її дорученням, у порядку статті 1253 ЦК України та пункту 1.4 розділу III Порядку вчинення нотаріальних дій посадовими особами органів місцевого самоврядування, що затверджений наказом Міністерства юстиції України від 11 листопада 2011 року № 3306/5, заповіт був посвідчений при двох свідках, особу і дієздатність яких перевірено посадовою особою, яка вчиняла цю нотаріальну дію – секретарем сільської ради.

Відповідно до частин першої – третьої статті 1247 ЦК України заповіт складається у письмовій формі, із зазначенням місця та часу його складення. Заповіт має бути особисто підписаний заповідачем. Якщо особа не може особисто підписати заповіт, він підписується відповідно до частини четвертої статті 207 цього Кодексу. Заповіт має бути посвідчений нотаріусом або іншими посадовими, службовими особами, визначеними у статтях 1251 – 1252 цього Кодексу.

Ураховуючи викладене, Касаційний цивільний суд погодився з позицією судів першої та апеляційної інстанцій про те, що спірний заповіт було складено з дотриманням вимог закону, виготовлення секретарем сільської ради тексту спірного заповіту заздалегідь не є підставою для визнання цього заповіту недійсним, оскільки заповідач не могла самостійно прибути у сільську раду, а тому секретар сільської ради в усному порядку з'ясував волевиявлення заповідача, підготував проекти документів поза місцем проживання останньої, а потім посвідчив заповіт за встановленою законом процедурою у присутності заповідача.

Постановою Верховного Суду від 16 травня 2018 року рішення Костопільського районного суду Рівненської області від 14 серпня 2017 року та ухвалу Апеляційного суду Рівненської області від 07 грудня 2017 року залишено без змін.

Детальніше з текстом постанови Верховного Суду від 16 травня 2018 року у справі № 564/1226/16-ц (провадження № 61-1342св18) можна ознайомитися за посиланням <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/74342481>

1.2 Висновок про тимчасову недієздатність заповідача слід робити на основі доказів, які свідчать про внутрішній, психічний стан заповідача в момент складання заповіту

06 березня 2018 року Верховний Суд колегією у складі п'яти суддів Касаційного цивільного суду розглянув справу за позовом ОСОБА_4 до ОСОБА_5 про визнання заповіту недійсним, прийняв постанову, в якій зазначив таке.

Відповідно до частини першої статті 225 ЦК України правочин, який дієздатна фізична особа вчинила у момент, коли вона не усвідомлювала значення своїх дій та (або) не могла керувати ними, може бути визнаний судом недійсним за позовом цієї особи, а в разі її смерті – за позовом інших осіб, чий цивільні права або інтереси порушені.

Відповідно до статті 3 Закону України «Про психіатричну допомогу» визначена презумпція психічного здоров'я, суть якої полягає в тому, що кожна особа вважається такою, яка не має психічного розладу, доки наявність такого розладу не буде встановлено на підставах та в порядку, передбачених цим Законом та іншими законами України.

Заповіт оспорується позивачем (дружиною спадкодавця) з підстав, передбачених частиною першою статті 225 ЦК України, в обґрунтування позову вона зазначила про хворобу свого чоловіка, яка позбавляла його можливості підписати заповіт.

Суди першої та апеляційної інстанцій не взяли до уваги висновок посмертної судово-психіатричної експертизи від 31 січня 2014 року, яким підтверджено недієздатність учасника правочину та його внутрішній, психічний стан саме в момент вчинення правочину – складання заповіту, Касаційний цивільний суд скасував судові рішення районного та апеляційного судів, прийняв нову постанову, якою позов позивача про визнання заповіту недійсним задоволено.

Відповідний правовий висновок висловлений у постанові Верховного Суду України від 29 лютого 2012 року в справі № 6-9цс12, з яким можна ознайомитись за посиланням <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/21840087>

Детальніше з текстом постанови Верховного Суду від 06 березня 2018 року у справі № 1111/4895/12 (провадження № 61-2700св18) можна ознайомитися за посиланням <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/72850443>

Аналогічна позиція сформульована у постанові Верховного Суду від 20 червня 2018 року у справі № 161/17119/16-ц (провадження № 61-11268св18) <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/74809229>

1.3. Будь-які дії законного представника спадкоємця не можуть вчинятися всупереч його інтересам (малолітньої особи)

28 листопада 2018 року Верховний Суд колегією у складі п'яти суддів Касаційного цивільного суду розглянув справу за позовом ОСОБА_2 до ОСОБА_4, яка діяла в інтересах малолітнього ОСОБА_5, Уторопської сільської ради Косівського району Івано-Франківської області, про скасування заповіту, прийняв постанову, в якій зазначив таке.

Суди встановили, що помер син позивача, який перебував у фактичних шлюбних відносинах з відповідачем та усиновив ОСОБА_5. Заповідач заповів все своє майно на користь усиновленої малолітньої дитини.

Відповідач позовні вимоги частково визнала і не заперечувала, щоб все майно було поділене на три частини. Із цим визнанням позову з відповідачем погодився як суд першої інстанції, так і апеляційний суд. Однак не врахували, що позивач діяла в інтересах малолітньої особи.

Аналіз змісту глави 85 ЦК України свідчить, що у цивільному законодавстві не передбачено можливості скасування заповіту за позовом заінтересованої особи в судовому порядку. Право скасувати заповіт належить лише заповідачу (стаття 1254 ЦК України). Тоді як за позовом заінтересованої особи суд визнає заповіт недійсним, якщо буде встановлено, що волевиявлення заповідача не було вільним і не відповідало його волі (частина друга статті 1257 ЦК України).

Згідно з частиною п'ятою статті 174 ЦПК України (у редакції, чинній на момент ухвалення рішення суду першої інстанції) суд не приймає відмови позивача від позову, визнання позову відповідачем у справі, в якій особу представляє її законний представник, якщо його дії суперечать інтересам особи, яку він представляє.

Постановою Верховного Суду від 28 листопада 2018 року рішення Косівського районного суду Івано-Франківської області від 02 листопада 2005 року та ухвалу Апеляційного суду Івано-Франківської області від 19 липня 2016 року скасовано та відмовлено у задоволенні позову.

Детальніше з текстом постанови Верховного Суду від 28 листопада 2018 року у справі № 2-1201/2005 (провадження № 61-13700св18) можна ознайомитися за посиланням <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/78298716>

1.4. Примат волі спадкодавця. Складення нового заповіту передбачає втрату чинності попереднім заповітом повністю або частково

26 червня 2019 року Верховний Суд колегією у складі п'яти суддів Касаційного цивільного суду розглянув справу за позовом ОСОБА_1 до ОСОБА_4 ОСОБА_3, третя особа – Княжицька сільська рада Києво-Святошинського району Київської області, про визнання права власності на спадкове майно.

Суди встановили, що спадкодавець за життя склала в один день два заповіти на одну й ту саму особу, в першому заповіті вона заповідала все своє майно, а в другому лише земельну частку (пай). Позивач просила визнати за нею право власності в порядку спадкування за законом на майно, що входило до спадщини за першим заповітом.

Рішенням районного суду, залишеним без змін постановою апеляційного суду в задоволенні позову позивачу відмовлено, суди вважали, що заповіти, які посвідчені однією особою, стосуються одного спадкоємця, тому не суперечать один одному, лише уточнюють у частині, що стосується земельної ділянки.

Однак Касаційний цивільний суд не погоджується з цим висновком з огляду на таке.

Аналіз частини другої та третьої статті 1254 ЦК України дозволяє констатувати, що законодавець для випадку, коли заповідачем складено декілька заповітів, передбачив правила, що повинні враховуватися для того, щоб визначити, який саме заповіт (заповіти) визначає (визначають) спадкоємця (спадкоємців) і/або спадкове майно. Такі правила полягають в тому, що:

по-перше, внаслідок складення нового заповіту відбувається втрата чинності попереднім заповітом. Тобто, якщо новий заповіт повністю суперечить попередньому заповіту, то новий заповіт скасовує попередній заповіт і визначення спадкоємця (спадкоємців) і/або спадкового майна відбувається на підставі останнього заповіту;

по-друге, внаслідок складення нового заповіту відбувається часткова втрата чинності попереднім заповітом. Тобто, якщо новий заповіт частково суперечить попередньому заповіту, то новий заповіт тільки частково скасовує попередній заповіт і визначення спадкоємця (спадкоємців) і/або спадкового майна відбувається на підставі двох заповітів.

Тлумачення частини третьої статті 1254 ЦК України свідчить, що складення нового заповіту, яким зменшено обсяг спадкової маси, порівняно з попереднім, але не змінено спадкодавця, скасовує попередній заповіт у відповідній частині, оскільки спадкодавець визначив спадкоємця тільки щодо частини спадщини.

Таким чином, визначення спадкоємця на право на земельну ділянку (пай) має відбуватися згідно з другим заповітом, а все інше спадкове майно повинно спадкуватися на підставі закону, як частина спадщини, що не охоплена заповітом відповідно до частини першої статті 1245 ЦК України – частина спадщини, що не охоплена заповітом, спадкується спадкоємцями за законом на загальних підставах. До числа цих спадкоємців входять також спадкоємці за законом, яким інша частина спадщини була передана за заповітом.

Також під час розгляду справи суди не встановили, хто із спадкоємців має право на спадкування спадщини за законом, що не охоплена заповітом.

Постановою Верховного Суду від 26 червня 2019 року рішення Києво-Святошинського районного суду Київської області від 18 квітня 2018 року та постанову Апеляційного суду Київської області від 18 липня 2018 року скасовано та передано справу на новий розгляд до суду першої інстанції.

Детальніше з текстом постанови Верховного Суду від 26 червня 2019 року у справі № 369/3186/17 (провадження № 61-42486св18) можна ознайомитися за посиланням <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/82797694>

2. Спори щодо спадкування права на земельну ділянку

2.1. Якщо видача державного акта про право власності на землю здійснюється на підставі рішення про передачу громадянам України безоплатно у приватну власність земельних ділянок, прийнятого органами місцевого самоврядування, до спадкоємців переходить право отримати державний акт про право власності на земельну ділянку

17 квітня 2019 року Верховний Суд колегією у складі п'яти суддів Касаційного цивільного суду розглянув справу за позовом ОСОБА_4 до Михальчанської сільської ради Сторожинецького району Чернівецької області про визнання права в порядку спадкування на завершення приватизації земельної ділянки, прийняв постанову, в якій зазначив таке.

Суди встановили, що рішенням Михальчанської сільської ради ОСОБА_5 передано у власність земельну ділянку площею 0,17 га для ведення особистого селянського господарства. 10 жовтня 2014 року ОСОБА_5 уклав договір з МПП «Грінвіч» на виробництво науково-технічної документації щодо відведення цієї земельної ділянки у власність. ОСОБА_5 помер. Після його смерті єдиним спадкоємцем майна за заповітом є позивач, яка в установленому законом порядку прийняла спадщину. Спадкоємець звернулася до сільської ради із заявою про прийняття рішення щодо надання дозволу їй, як спадкоємиці за заповітом, завершити процедуру приватизації та одержати відповідний документ про право власності на земельну ділянку, однак її заява залишена без розгляду.

Згідно з пунктом «г» частини першої статті 81 ЗК України громадяни України набувають права власності на земельні ділянки на підставі прийняття спадщини.

ЗК України у редакції, чинній до 01 січня 2013 року, встановлював, що набуття права власності на земельну ділянку та перехід права власності на земельну ділянку в порядку спадкування має місце за наявності таких юридичних фактів у їх сукупності: ухвалення рішення компетентного органу про передачу у власність земельної ділянки спадкодавцю; виготовлення технічної документації на земельні ділянки; визначення меж земельної ділянки в натурі; погодження меж земельної ділянки із власниками чи користувачами суміжних земельних ділянок; одержання у встановленому порядку державного акта на землю; державна реєстрація права власності на земельну ділянку.

Якщо спадкодавець не набув права власності на земельну ділянку згідно зі статтею 125 ЗК України, проте розпочав процедуру приватизації земельної ділянки відповідно до чинного законодавства України, а органи місцевого самоврядування відмовили спадкоємцям у завершенні процедури приватизації, то спадкоємці мають право звертатися до суду із позовами про визнання відповідного права в порядку спадкування – права на завершення приватизації та одержання державного акта про право власності на землю на ім'я спадкоємця, а не права власності на земельну ділянку.

Якщо видача державного акта про право власності на землю здійснюється на підставі рішення про передачу громадянам України безоплатно у приватну власність

земельних ділянок, прийнятого органами місцевого самоврядування, до спадкоємців переходить право отримати державний акт про право власності на земельну ділянку.

Ураховуючи викладене, Касаційний цивільний суд вважає правильним висновок суду першої інстанції про те, що позивач набула право на спадкування усіх прав та обов'язків, що належали її батьку на підставі статей 1216, 1218 ЦК України. До складу спадщини входить право на завершення процедури приватизації земельної ділянки, яку спадкодавець розпочав за життя у встановленому порядку та не завершив у зв'язку зі смертю.

Постановою Верховного Суду від 17 квітня 2019 року рішення Апеляційного суду Чернівецької області від 17 жовтня 2017 року скасовано, а рішення Сторожинецького районного суду Чернівецької області від 17 серпня 2017 року залишено в силі.

Зазначений висновок міститься в постанові Великої Палати Верховного Суду від 20 березня 2019 року у справі № 350/67/15-ц (провадження № 14-652цс18), з яким можна ознайомитися за посиланням <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/80854756>

Детальніше з текстом постанови Верховного Суду від 17 квітня 2019 року у справі № 723/1061/17 (провадження № 61-26091св18) можна ознайомитися за посиланням <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/81425623>

2.2. Право користування земельною ділянкою, що виникло в особи на підставі державного акта на право користування земельною ділянкою, не входить до складу спадщини і припиняється зі смертю особи, якій належало таке право

03 квітня 2019 року Верховний Суд колегією у складі п'яти суддів Касаційного цивільного суду розглянув справу за позовом ОСОБА_2, ОСОБА_3 до Рокитянської сільської ради Великобагачанського району Полтавської області, Великобагачанської районної ради Полтавської області, про визнання права постійного користування майном (земельною ділянкою) у порядку спадкування за законом, прийняв постанову, в якій зазначив таке.

Суди встановили, що помер батько позивачів, після смерті якого відкрилася спадщина, зокрема на земельну ділянку площею 49,1 га, яка належала померлому на праві постійного користування відповідно до державного акта на право постійного користування землею. Ця земельна ділянка була надана батьку у 1997 році для ведення фермерського господарства. У подальшому він створив Селянське (фермерське) господарство «С.Г.М.» (далі – СФГ «С.Г.М.»), був його єдиним засновником та головою цього господарства. Сини померлого – позивачі у справі як спадкоємці першої черги за законом прийняли спадщину після смерті батька та отримали свідоцтва про право на спадщину за законом на певне майно. Однак державний нотаріус відмовила позивачам у видачі свідоцтва про право на спадщину на майнове право – право постійного користування земельною ділянкою у зв'язку з тим, що право постійного користування землею (без укладення договору про право користування земельною ділянкою) припиняється зі смертю особи, якій належало таке право і не входить до складу спадщини.

Зі змісту частини другої статті 92 ЗК України (в редакції, чинній на час виникнення спірних правовідносин) вбачається, що передача земельної ділянки у постійне користування громадянам і фермерським господарствам не передбачена.

Аналіз законодавства свідчить про те, що право користування земельною ділянкою, що виникло в особи на підставі державного акта на право користування земельною ділянкою, не входить до складу спадщини і припиняється зі смертю особи, якій належало таке право.

Ураховуючи викладене, Касаційний цивільний суд дійшов висновку, що суди першої та апеляційної інстанцій, ухвалюючи протилежні за змістом судові рішення, на вказані обставини уваги не звернули, вирішуючи питання про визнання за позивачами права постійного користування на земельну ділянку площею 49,1 га, не спростували належними та допустимими доказами доводи третьої особи, що станом на час реалізації позивачами права на спадкування після смерті батька позивачів між сторонами міг виникнути спір лише щодо земельної ділянки площею 37,55 га, яка залишилася у користуванні СФГ «С.Г.М.», оскільки інша частина цієї земельної ділянки передана у власність громадянам.

Постановою Верховного Суду від 03 квітня 2019 року рішення Великобагачанського районного суду Полтавської області від 14 квітня 2017 року та рішення Апеляційного суду Полтавської області від 03 серпня 2017 року скасовано, а справу направлено на новий розгляд до суду першої інстанції.

Відповідний правовий висновок був висловлений у постановках Верховного Суду України:

1) від 05 жовтня 2016 року, справа № 6-2329цс16 – <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/61942656>

2) від 23 листопада 2016 року, справа № 6-3113цс15 – <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/63213030>

Детальніше з текстом постанови Верховного Суду від 03 квітня 2019 року у справі № 525/1385/16-ц (провадження № 61-27443св18) можна ознайомитися за посиланням <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/81286465>

Аналогічна позиція сформульована у постановках Верховного Суду:

1) від 13 березня 2019 року у справі № 178/922/15-ц (провадження № 61-25115св18) <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/80633558>

2) від 13 березня 2019 року у справі № 532/1150/17 (провадження № 61-10723св18) <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/80622506>

3) від 17 жовтня 2018 року у справі № 376/2038/14-ц (провадження № 61-24532св18) <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/77455741>

2.3. Спадкування за правом представлення – спеціальний порядок набуття права на спадкування за законом, який не є окремою підставою або видом спадкування і за яким суб'єктами спадкування стають певні спадкоємці за законом

26 вересня 2018 року Верховний Суд колегією у складі п'яти суддів Касаційного цивільного суду розглянув справу за позовом ОСОБА_4 до територіальної громади в особі Засульської сільської ради Лубенського району Полтавської області, третіх осіб – державного нотаріуса Першої Лубенської державної нотаріальної контори Іщенко Г. К., ОСОБА_7, ОСОБА_8 про визнання права власності на земельну ділянку в порядку спадкування, прийняв постанову, в якій зазначив таке.

Суди встановили, що бабуся позивача була власником земельної ділянки площею 4,9677 га з цільовим призначенням для ведення товарного сільськогосподарського виробництва. Вона склала заповіт, яким усе належне їй майно заповіла своїй доньці. Однак донька (мати позивача) померла раніше ніж бабуся. Державний нотаріус відмовив позивачу у видачі свідоцтва про право на спадщину на земельну ділянку в зв'язку з відсутністю правовстановлюючих документів на спадкове майно. До нотаріальної контори із заявами про прийняття спадщини також звернулися рідні сестри бабусі.

Відповідно до частини першої статті 1223 ЦК України право на спадкування мають особи, визначені у заповіті.

Оскільки бабуся склала заповіт в інтересах тільки своєї доньки, і після її смерті не визначила інших спадкоємців за заповітом, відповідно до частини другої статті 1223 ЦК України право на спадкування за законом після її смерті одержують особи, визначені у статтях 1261 – 1265 цього Кодексу.

Відповідно до статті 1261 ЦК України діти спадкодавця у першу чергу мають право на спадкування.

Беручи до уваги наведене, а також враховуючи зазначені вище положення закону та встановлені судами фактичні обставини, позивач має право спадкування після смерті баби за правом представлення своєї матері, яка померла до відкриття спадщини, тобто є спадкоємцем за законом першої черги за правом представлення.

Суди першої та апеляційної інстанцій дійшли помилкового висновку про відсутність передбачених статтею 1266 ЦК України підстав для задоволення позовних вимог позивача про визнання права власності на майно в порядку спадкування за правом представлення. Крім того, суди не встановили, не перевірили та не з'ясували, яка саме земельна ділянка є предметом спору у цій справі, яку вона має площу та на якій території вона розташована, оскільки у позовній заяві позивач заявляв вимоги щодо земельної ділянки площею 4,9677 га, розташованої на території Засульської сільської ради, проте відповідно до матеріалів справи спадкодавцю на праві власності належали дві земельні ділянки: площею 4,970 га на території Войнихівської сільської ради та площею 4,3900 га на території Засульської сільської ради.

Постановою Верховного Суду від 26 вересня 2018 року рішення Лубенського міськрайонного суду Полтавської області від 30 жовтня 2017 року та ухвалу Апеляційного суду Полтавської області від 05 грудня 2017 року скасовано, а справу передано на новий розгляд до Лубенського міськрайонного суду Полтавської області.

Детальніше з текстом постанови Верховного Суду від 26 вересня 2018 року у справі № 539/2170/17 (провадження № 61-3006св18) можна ознайомитися за посиланням <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/76912305>

2.4. Спадкування за законом – черговість кола осіб з урахуванням ступеня їх близькості спадкодавцеві

20 червня 2018 року Верховний Суд колегією у складі п'яти суддів Касаційного цивільного суду розглянув справу за позовом (відповідач за зустрічним позовом) ОСОБА_2 до Харківської міської громади, третя особа – Одинадцята Харківська державна нотаріальна контора, позивача за зустрічним позовом – ОСОБА_3, третя особа за зустрічним позовом – Харківська державна нотаріальна контора про встановлення факту, що має юридичне значення, зміну черговості набуття права на спадкування, визнання права власності в порядку спадкування за законом.

Суди встановили, що позивач є двоюрідною тіткою спадкодавця, має п'ятий ступінь споріднення із спадкодавцем, належить до п'ятої черги спадкоємців за законом.

Відповідач – двоюрідний брат померлої, має четвертий ступінь споріднення із спадкодавцем і належить до п'ятої черги спадкоємців за законом за правом представлення своєї матері, яка була рідною тіткою померлої.

Районний та апеляційний суди винесли рішення, яким частково задовольнили первісний позов, встановили факт родинних відносин та визнали позивача двоюрідною сестрою матері спадкодавця, в іншій частині позовних вимог відмовлено. Зустрічний позов задоволено повністю: встановлено факт родинних стосунків між відповідачем та спадкодавцем, визнано їх двоюрідним братом та сестрою. Визнано за відповідачем право власності на спірну квартиру в порядку спадкування за законом після смерті спадкодавця.

Касаційний цивільний суд погоджується з висновками судів першої та апеляційної інстанцій з огляду на таке.

В основі спадкування за законом знаходиться принцип черговості, який полягає у встановленні пріоритету прав одних спадкоємців за законом перед іншими. Кожна черга – це визначене коло осіб, з урахуванням ступеня їх близькості спадкодавцеві, яке встановлене законом на підставі припущення про те, що спадкодавець залишив би своє майно найближчим родичам, членам сім'ї, утриманцям і (або) іншим родичам до шостого ступеня споріднення.

Системне тлумачення положень статей 1258, 1259 та інших положень книги 6 ЦК України дозволяє стверджувати про необхідність розмежовувати такі правові конструкції, як «одержання права на спадкування наступною чергою» (частина друга статті 1258 ЦК України) та «зміну суб'єктного складу осіб, які набувають право на спадкування за законом». «Одержання права на спадкування наступною чергою» (частина друга статті 1258 ЦК України) стосується другої – п'ятої черг і пов'язується із такими негативними юридичними фактами, як: відсутність спадкоємців попередньої черги; усунення спадкоємців попередньої черги від права на спадкування; неприйняття спадкоємцями попередньої черги спадщини; відмова від прийняття спадщини.

На «зміну суб'єктного складу осіб, які набувають право на спадкування за законом» у межах певної черги впливають такі юридичні факти, як: зміна черговості на підставі договору або рішення суду (стаття 1259 ЦК України); застосування правил про право представлення (стаття 1266 ЦК України); відмова спадкоємця від прийняття

спадщини на користь іншого спадкоємця за законом (частина друга статті 1274 ЦК України); спадкова трансмісія (стаття 1276 ЦК України); збереження правового зв'язку при усиновленні (частина третя статті 1260 ЦК України). Зміна суб'єктного складу осіб, які набувають право на спадкування за законом стосується першої – п'ятої черги.

Аналіз статті 1266 ЦК України свідчить, що спадкування за правом представлення – це такий порядок набуття права на спадкування за законом, за яким спадкоємці п'ятої черги включаються до складу першої, другої чи третьої черги замість спадкоємця внаслідок того, що він помер до відкриття спадщини.

Тлумачення абзацу 2 частини першої статті 1265 ЦК України дає змогу дійти висновку, що ступінь споріднення визначається за числом народжень, що віддаляють родича від спадкодавця. Народження самого спадкодавця не входить до цього числа. Ступінь є свого роду одиницею вимірювання споріднення поміж родичами за походженням. Він надає можливість встановити «відстань» між спорідненими особами (родичами за походженням). Причому така «відстань» може характеризувати як більш близьке споріднення, так і віддалене. Як наслідок, чим далі біологічно особи знаходяться одна від одної, тим більший порядковий ступінь споріднення їх пов'язує.

Постановою Верховного Суду від 20 червня 2018 року рішення Московського районного суду м. Харкова від 13 січня 2016 року та ухвалу Апеляційного суду Харківської області від 02 червня 2016 року залишено без змін.

Детальніше з текстом постанови Верховного Суду від 20 червня 2018 року у справі № 643/1216/15-ц (провадження № 61-6924св18) можна ознайомитись за посиланням <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/75068671>

3. Спори щодо усунення від права на спадкування

3.1. Вирішуючи спір про відмову в позові про усунення від права на спадкування, відповідно до положень статті 1224 ЦК України має значення сукупність обставин, а саме: усунення особи від надання спадкодавцеві допомоги за можливості її надання, перебування спадкодавця в безпорадному стані, надання допомоги саме відповідачем

04 квітня 2018 року Верховний Суд колегією у складі п'яти суддів Касаційного цивільного суду розглянув справу за позовом ОСОБА_4 до ОСОБА_5 про усунення від права на спадкування, прийняв постанову, в якій зазначив таке.

Судами встановлено, що помер двоюрідний брат позивача, якому належало 1/3 частини квартири. Після його смерті спадкоємцем був батько позивача, який через подання заяви про отримання спадщини до нотаріальної контори прийняв її, але свої спадкові права не оформив, оскільки помер. Після смерті свого батька позивач звернувся до нотаріальної контори із заявою про прийняття спадщини, йому було видано свідоцтво про право на спадщину за законом на 1/6 частини зазначеної квартири, а 1/6 частини залишилася за померлим. Відповідач також подала заяву до нотаріальної контори про прийняття спадщини після смерті двоюрідного брата.

Відповідно до частини п'ятої статті 1224 ЦК України особа може бути усунена від права на спадкування за законом, якщо судом буде встановлено, що вона ухилялася

від надання допомоги спадкодавцеві, який через похилий вік, тяжку хворобу або каліцтво був у безпорадному стані.

Позивачем не доведено факт ухилення відповідача від надання допомоги двоюрідному брату, який через похилий вік та тяжку хворобу перебував у безпорадному стані, та встановлено, що відповідач проживала окремо від померлого та постійно з ним не спілкувалася. Водночас позивач проживав з двоюрідним братом в одній квартирі, проте зазначені обставини не свідчать про ухилення відповідача від надання такої допомоги.

Касаційний цивільний суд погоджується з висновками судів першої та апеляційної інстанцій про те, що вирішуючи спір про відмову в позові про усунення від права на спадкування, відповідно до положень статті 1224 ЦК України має значення сукупність обставин, а саме: усунення особи від надання спадкодавцеві допомоги за можливості її надання, перебування спадкодавця в безпорадному стані, надання допомоги саме відповідачем.

Постановою Верховного Суду від 04 квітня 2018 року рішення Костянтинівського міськрайонного суду Донецької області від 13 липня 2016 року та ухвалу Апеляційного суду Донецької області від 17 серпня 2016 року залишено без змін.

Детальніше з текстом постанови Верховного Суду від 04 квітня 2018 року у справі № 233/6868/15-ц (провадження № 61-5921св18) можна ознайомитися за посиланням <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/73469356>

Аналогічна позиція сформульована у постановах Верховного Суду:

1) від 30 травня 2018 року у справі № 753/21722/13-ц (провадження № 61-21194св18) <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/74687758>

2) від 18 липня 2018 року у справі № 390/1635/15-ц (провадження № 61-7243св18) <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/75473729>

4. Спори щодо пропущення строку для прийняття спадщини

4.1. Визначення додаткового строку для прийняття спадщини залежить від поважності причини пропуску основного (шість місяців) строку

03 жовтня 2018 року Верховний Суд колегією у складі п'яти суддів Касаційного цивільного суду розглянув справу за позовом ОСОБА_4 до Київської міської ради, третя особа – державний нотаріус Десятої Київської нотаріальної контори Сабадаш О. В., про визначення додаткового строку для прийняття спадщини, прийняв постанову, в якій зазначив таке.

Спадкуванням є перехід прав та обов'язків (спадщини) від фізичної особи, яка померла (спадкодавця), до інших осіб (спадкоємців) (стаття 1216 ЦК України).

Відповідно до частин першої, другої статті 1220 ЦК України спадщина відкривається внаслідок смерті особи або оголошення її померлою. Часом відкриття спадщини є день смерті особи або день, з якого вона оголошується померлою (частина третя статті 46 цього Кодексу).

У частині першій статті 1270 ЦК України визначено, що для прийняття спадщини встановлюється строк у шість місяців, який починається з часу відкриття спадщини.

У частині третій статті 1272 ЦК України зазначено, що за позовом спадкоємця, який пропустив строк для прийняття спадщини з поважної причини, суд може визначити йому додатковий строк, достатній для подання ним заяви про прийняття спадщини.

Суди встановили, що позивач пропустив строк для прийняття спадщини з поважних причин, оскільки дізнався про смерть дядька лише 14 березня 2016 року, а у період з 07 до 29 квітня 2016 року перебував на лікуванні у лікаря-невропатолога, що підтверджується відповідною довідкою. Також встановлено, що у зв'язку з муміфікацією трупа не можливо встановити точну дату смерті спадкодавця.

Відповідно до роз'яснень, викладених у пункті 24 постанови Пленуму Верховного Суду України від 30 травня 2008 року № 7 «Про судову практику у справах про спадкування», вирішуючи питання визначення особі додаткового строку, суд досліджує поважність причини пропуску строку для прийняття спадщини. При цьому необхідно керуватися тим, що поважними є причини, пов'язані з об'єктивними, непереборними, істотними труднощами для спадкоємця на вчинення цих дій.

Постановою Верховного Суду від 03 жовтня 2018 року рішення Печерського районного суду міста Києва від 10 лютого 2017 року та ухвалу Апеляційного суду міста Києва від 01 червня 2017 року залишено без змін.

Детальніше з текстом постанови Верховного Суду від 03 жовтня 2019 року у справі № 757/28103/16-ц (провадження № 61-20149св18) можна ознайомитися за посиланням <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/77037200>

Аналогічна позиція сформульована у постанові Верховного Суду від 19 грудня 2018 року у справі № 372/2383/16-ц (провадження № 61-20920св18) - <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/78715470>

4.2. Неповідомлення секретарем виконкому сільської ради спадкоємця про відсутність права на відкриття спадщини є обставиною, що створює об'єктивні труднощі для своєчасного прийняття спадщини за заповітом

13 грудня 2018 року Верховний Суд колегією у складі трьох суддів Касаційного цивільного суду розглянув справу за позовом ОСОБА_4 до Веприцької сільської ради Гадяцького району Полтавської області (далі – Веприцька сільська рада) про визначення додаткового строку для подання заяви про прийняття спадщини, прийняв постанову, в якій зазначив таке.

Особа, яка не прийняла спадщину в установлений законом строк, може звернутися до суду з позовною заявою про визначення додаткового строку для прийняття спадщини відповідно до частини третьої статті 1272 ЦК України.

Суди встановили, що позивач є спадкоємцем за заповітом, але йому відмовлено у видачі свідоцтва про право на спадщину у зв'язку з пропуском шестимісячного строку для подання заяви про прийняття спадщини. Позивач звернувся до сільської ради з заявою щодо прийняття спадщини, яка була посвідчена секретарем сільської ради. При цьому спадкоємцю не було повідомлено про відсутність у секретаря сільської ради права на відкриття спадщини у зв'язку з невідповідністю кваліфікаційним вимогам та відсутністю доступу до Спадкового реєстру.

Також спадкоємцю під час оформлення заяви про наміри вступити у спадщину було роз'яснено зміст статей 1223, 1231, 1232, 1268, 1281, 1282, 1297 ЦК України, які містять правові наслідки, зумовлені вступом у спадщину, однак не містять чіткої вказівки на необхідність звернення до нотаріуса, у зв'язку з чим позивач був безумовно впевнений, що вчасно і правильно виконав свій обов'язок щодо прийняття спадщини, а його дії спрямовані і свідчать про її прийняття.

Постановою Верховного Суду від 13 грудня 2018 року касаційну скаргу ОСОБА_7 залишено без задоволення, а рішення Апеляційного суду Полтавської області від 26 липня 2017 року – без змін.

Детальніше з текстом постанови Верховного Суду від 13 грудня 2018 року у справі № 526/223/17 (провадження № 61-29759св18) можна ознайомитися за посиланням <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/78529116>

4.3. Факт проживання спадкоємця за кордоном та необізнаність про смерть спадкодавця не є підставами для поновлення строку для подання заяви про прийняття спадщини

13 грудня 2018 року Верховний Суд колегією у складі трьох суддів Касаційного цивільного суду розглянув справу за позовом ОСОБА_4 до ОСОБА_5 про визначення додаткового строку для подання заяви про прийняття спадщини, прийняв постанову, в якій зазначив таке.

Суди встановили, що помер брат позивача, після смерті якого відкрилася спадщина. З відповідачем померлий перебував у цивільному шлюбі.

Також встановлено, що позивач є спадкоємцем майна померлого за законом, пропустив встановлений законом строк для подачі заяви про прийняття спадщини, оскільки проживає в іншій країні, спілкувався із покійним вкрай рідко, тому йому не було відомо про смерть брата.

Відповідно до частини третьої статті 1272 ЦК України за позовом спадкоємця, який пропустив строк для прийняття спадщини з поважної причини, суд може визначити йому додатковий строк, достатній для подання ним заяви про прийняття спадщини.

За змістом цієї статті поважними причинами пропуску строку для прийняття спадщини є причини, які пов'язані з об'єктивними, непереборними, істотними труднощами для спадкоємця на вчинення цих дій.

Беручи до уваги наведене, Касаційний цивільний суд дійшов висновку про те, що правові підстави для визначення додаткового строку для прийняття спадщини відсутні, якщо у спадкоємця перешкод для подання заяви не було, а він не скористався правом на прийняття спадщини через відсутність інформації про смерть спадкодавця.

Ураховуючи викладене, Касаційний цивільний суд погодився з позицією апеляційного суду про відсутність підстав для надання додаткового строку для прийняття спадщини, оскільки обставини, на які посилається позивач, зокрема те, що відповідач надала нотаріусу недостовірну адресу його проживання, не є причиною, пов'язаною з об'єктивними, непереборними, істотними труднощами для позивача

на вчинення дій, подання до нотаріальної контори заяви, для прийняття спадщини у встановлений законом строк.

Постановою Верховного Суду від 13 грудня 2018 року касаційну скаргу ОСОБА_4, в інтересах якого діє представник, залишено без задоволення, а рішення Апеляційного суду Львівської області від 09 лютого 2017 року – без змін.

Відповідний правовий висновок був висловлений у постановках Верховного Суду України:

1) від 26 вересня 2012 року, справа № 6-85цс12 – <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/26347528>

2) від 04 листопада 2015 року, справа № 6-1486цс15 – <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/53241368>

Детальніше з текстом постанови Верховного Суду від 13 грудня 2018 року у справі № 459/295/16-ц (провадження № 61-19401св18) можна ознайомитися за посиланням <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/78589231>

Аналогічна позиція сформульована у постановках Верховного Суду:

1) від 06 червня 2018 року у справі № 592/9058/17-ц (провадження № 61-200св18) <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/74687732>

2) від 12 лютого 2018 року у справі № 712/656/15-ц (провадження № 61-2397св18) <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/72150990>

3) від 18 січня 2018 року у справі № 198/476/16-ц (провадження № 61-1750св18) <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/71779934>

4.4. Незначний часовий проміжок між закінченням строку прийняття спадщини та подачею позовної заяви про визначення додаткового строку для подання заяви про прийняття спадщини є підставою для задоволення таких вимог

17 жовтня 2018 року Верховний Суд колегією у складі п'яти суддів Касаційного цивільного суду розглянув справу за позовом ОСОБА_1, ОСОБА_5 до Понінківської селищної ради Полонського району Хмельницької області, ОСОБА_3 про визначення додаткового строку для подання заяви про прийняття спадщини, прийняв постанову, в якій зазначив таке.

Суди установили, що ОСОБА_6 склала заповіт, відповідно до якого заповіла все своє майно в рівних частках своїм синам. Після смерті спадкодавця відкрилась спадщина, однак позивачі не звернулися в шестимісячний строк до нотаріальної контори із заявою про прийняття спадщини, вважали, що наявність заповіту матері надає їм право на прийняття спадщини в будь-який час. Листом приватного нотаріуса позивачам відмовлено у видачі свідоцтва про право на спадщину у зв'язку з пропуском шестимісячного терміну для її прийняття.

Стаття 1223 ЦК України встановлює, що право на спадкування мають особи, визначені у заповіті.

Відповідно до частини третьої статті 1272 ЦК України за позовом спадкоємця, який пропустив строк для прийняття спадщини з поважної причини, суд може визначити йому додатковий строк, достатній для подання ним заяви про прийняття спадщини.

При цьому поважними причинами пропуску строку для прийняття спадщини є причини, пов'язані з об'єктивними, непереборними, істотними труднощами для спадкоємця на вчинення цих дій. Вирішуючи питання поважності причин пропуску шестимісячного строку для прийняття спадщини, суд має враховувати, що такі причини визначаються в кожному конкретному випадку з огляду на обставини справи.

З огляду на наведене Касаційний цивільний суд зазначив, що суд апеляційної інстанції, залишивши без змін рішення суду першої інстанції про відмову в задоволенні позову про визначення додаткового строку для подання заяви про прийняття спадщини, не дослідив, чи вчиняв нотаріус дії для повідомлення позивачів про відкриття спадщини, чи здійснював їх виклик як спадкоємців за заповітом, у тому числі шляхом публічного оголошення або повідомлення про це у пресі, що свідчило б про належне сприяння для здійснення особистого розпорядження спадкодавця, та не врахував принцип пропорційності між застосованим заходом та переслідуваною метою, якою є захист порушених прав заявника в аспекті статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Крім того, апеляційний суд не врахував, що пропущений позивачами строк для подання заяви про прийняття спадщини є незначним, оскільки позов до суду вони пред'явили 15 лютого 2017 року, а шестимісячний строк подання позивачами заяви про прийняття спадщини після смерті матері сплив 04 лютого 2017 року.

Постановою Верховного Суду від 17 жовтня 2018 року постанову Апеляційного суду Хмельницької області від 12 березня 2018 року скасовано, справу передано на новий розгляд до суду апеляційної інстанції.

Детальніше з текстом постанови Верховного Суду від 17 жовтня 2018 року у справі № 681/203/17-ц (провадження № 61-26164св18) можна ознайомитися за посиланням <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/77455891>

5. Спори щодо складу спадщини

5.1. Борг спадкодавця за аліментами стягується за рахунок активів спадкової маси і не є таким зобов'язанням, яке припиняється як нерозривно пов'язане із особою боржника

21 березня 2018 року Верховний Суд колегією у складі п'яти суддів Касаційного цивільного суду розглянув справу за позовом ОСОБА_4, яка діє в інтересах неповнолітньої ОСОБА_5, до ОСОБА_6, ОСОБА_7, яка діє в інтересах малолітньої ОСОБА_8, про визнання права власності на спадкове майно та стягнення заборгованості за аліментами, прийняв постанову, в якій зазначив таке.

Суди встановили, що після смерті ОСОБА_9 відкрилася спадщина, яка складається з квартири. Спадкоємцями за законом першої черги є мати спадкодавця і двоє його дітей. Спадкоємець мав заборгованість за аліментами на утримання молодшої дочки. Станом на день смерті спадкодавця заборгованість за аліментами становить 33 162,39 грн.

Стаття 1218 ЦК України визначає, що до складу спадщини входять усі права та обов'язки, що належали спадкодавцеві на момент відкриття спадщини і не припинилися внаслідок його смерті.

За змістом статті 194 СК України від погашення заборгованості за аліментами боржника не може звільнити жодна обставина. У випадку смерті платника аліментів

його спадкоємці за рахунок наявних активів спадкової маси зобов'язані погасити заборгованість за аліментами на дитину. Обов'язок платника аліментів щодо їх сплати після його смерті припиняється як нерозривно пов'язаний з його особою батька і не може бути виконаний іншою особою (стаття 608 ЦК України).

Касаційний цивільний суд зазначив, що суд першої інстанції дійшов правильного висновку про наявність підстав для задоволення позовних вимог про стягнення з відповідачів, які є спадкоємцями майна померлого, заборгованості за аліментами, однак у порушення статті 1282 ЦК України не встановив розмір частини кожного зі спадкоємців у спадщині і не перевіряв, чи відповідає такий розмір їх часток вартості майна, одержаного у спадщину кожним із спадкоємців; не перевіряв можливості кожного з відповідачів задовольнити вимоги кредитора одноразовим платежем, у зв'язку з чим передчасно дійшов висновку про задоволення позовних вимог у частині стягнення з відповідачів по 11 054, 13 грн з кожного.

Постановою Верховного Суду від 21 березня 2018 року заочне рішення Луцького міськрайонного суду Волинської області від 18 листопада 2015 року та рішення Апеляційного суду Волинської області від 14 березня 2016 року в частині стягнення з ОСОБА_6, ОСОБА_7, яка діє в інтересах малолітньої ОСОБА_8, на користь ОСОБА_4, яка діє в інтересах неповнолітньої ОСОБА_5, заборгованості за аліментами скасовано, а справу направлено на новий розгляд до суду першої інстанції.

Детальніше з текстом постанови Верховного Суду від 21 березня 2018 року у справі № 161/11682/15-ц (провадження № 61-3563св18) можна ознайомитися за посиланням <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/73156995>

6. Спори щодо отримання права на обов'язкову частку в спадщині

6.1. Цивільним законодавством не передбачено такого способу захисту цивільних прав, як позбавлення обов'язкової частки у спадщині, а можливе лише зменшення її розміру

30 травня 2018 року Верховний Суд колегією у складі п'яти суддів Касаційного цивільного суду розглянув справу за позовом ОСОБА_1 до ОСОБА_2, третьої особи – першої Очаківської державної нотаріальної контори Миколаївської області, про позбавлення права на обов'язкову частку в спадщині, прийняв постанову, в якій зазначив таке.

Суди встановили, що бабусі позивача та відповідачу в рівних частках на праві власності належить житловий будинок та земельна ділянка. Бабуся склала заповіт, відповідно до якого заповіла позивачу усе своє майно. Після її смерті позивач звернулася до державної нотаріальної контори із заявою про прийняття спадщини за заповітом. Заяву про прийняття спадщини подав також відповідач. Позивач вважала, що відповідач не має права на обов'язкову частку в спадщині після смерті його дружини, оскільки останній реалізував своє право на отримання обов'язкової долі шляхом отримання коштів та речей звичайної домашньої обстановки та вжитку.

Право на обов'язкову частку – це суб'єктивне майнове право окремих спадкоємців першої черги (стаття 1261 ЦК України) отримати певну частку у спадщині, незалежно від змісту заповіту. Коло осіб, які мають право на обов'язкову частку у спадщині, визначене статтею 1241 ЦК України, є вичерпним і розширювальному тлумаченню не підлягає.

Тлумачення абзацу другою частини першої статті 1241 ЦК України свідчить, що зменшення розміру обов'язкової частки у спадщині можливе з урахуванням: а) характеру відносин між спадкоємцями і спадкодавцем; б) наявності інших обставин, що мають істотне значення. Позбавлення особи права на обов'язкову частку судом ЦК України не передбачає, хоча особа, яка має право на обов'язкову частку, може бути усунена від права на спадкування відповідно до статті 1224 ЦК України.

Касаційний цивільний суд погоджується з висновками судів першої та апеляційної інстанцій про те, що цивільним законодавством не передбачено такого способу захисту цивільних прав, як позбавлення обов'язкової частки у спадщині, а можливе лише зменшення розміру обов'язкової частки.

Постановою Верховного Суду від 30 травня 2018 року рішення Очаківського міськрайонного суду Миколаївської області від 14 вересня 2016 року та ухвалу Апеляційного суду Миколаївської області від 14 листопада 2016 року залишено без змін.

Детальніше з текстом постанови Верховного Суду від 30 травня 2018 року у справі № 483/597/16-ц (провадження № 61-5184св18) можна ознайомитися за посиланням <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/74439989>

7. Спори щодо тлумачення заповіту

7.1. Суд не може брати на себе права власника щодо розпорядження майном, ухвалення судом рішення про тлумачення заповіту можливе лише при розгляді спору між сторонами

05 грудня 2018 року Верховний Суд колегією у складі п'яти суддів Касаційного цивільного суду розглянув справу за позовом ОСОБА_2 до ОСОБА_4, третьої особи, яка не заявляє самостійних вимог щодо предмета спору, – Третьої Запорізької державної нотаріальної контори, про тлумачення заповіту, прийняв постанову, в якій зазначив таке.

Суди встановили, що ОСОБА_6 заповів позивачу належне йому на праві приватної власності домоволодіння. Позивач звернулася у шестимісячний термін до нотаріальної контори із заявою про прийняття спадщини, однак отримала відмову у видачі свідоцтва про право на спадщину, оскільки вона не надала документи на домоволодіння, яке належало померлому. Під час складання заповіту державний нотаріус допустив помилку у частині зазначення літери «В» житлового будинку. Через вказану неточність позивач позбавлена можливості успадкувати майно за заповітом.

Згідно із статтею 1256 ЦК України тлумачення заповіту може бути здійснене після відкриття спадщини самими спадкоємцями. У разі спору між спадкоємцями тлумачення заповіту здійснюється судом відповідно до статті 213 ЦК України.

Враховуючи зміст вказаних норм, суд може ухвалити рішення про тлумачення заповіту лише при розгляді юридичного спору між сторонами (пункт 3 постанови Пленуму Верховного Суду України від 06 листопада 2009 року № 9 «Про судову практику розгляду цивільних справ про визнання правочинів недійсними»).

Відмовляючи в задоволенні позову про тлумачення заповіту та залишаючи судові рішення першої та апеляційної інстанцій без змін, Касаційний цивільний суд зазначив, що якщо у тексті заповіту була допущена помилка, то сам заповідач мав можливість її усунути. Неточності та помилки у тексті заповіту щодо адреси нерухомого майна, яке передається у спадщину, за обставин цієї справи не можуть бути усунуті шляхом тлумачення заповіту відповідно до положень статей 213, 1256 ЦК України, а вимоги про визнання права власності на майно у порядку спадкування, визнання неправомірними дій нотаріуса позивачем не заявлялись.

Тлумачення заповіту судом не повинно змінювати волі заповідача, тобто підмінити собою сам заповіт. Суд не може брати на себе права власника щодо розпорядження його майном на випадок смерті. Тлумачення заповіту є лише інструментом з'ясування волі заповідача після його смерті. Суд, здійснюючи тлумачення заповіту, не повинен виходити за межі цього процесу та змінювати (доповнювати) зміст заповіту, що може спотворити волю заповідача.

Детальніше з текстом постанови Верховного Суду від 05 грудня 2018 року у справі № 335/9398/16-ц (провадження № 61-20484св18) можна ознайомитися за посиланням <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/78470082>

8. Спори щодо черговості спадкування за законом

8.1. Безпорадний стан спадкодавця повинен підтверджуватися медичними документами, а не лише показаннями свідків

17 жовтня 2018 року Верховний Суд колегією у складі п'яти суддів Касаційного цивільного суду розглянув справу за позовом ОСОБА_3 до ОСОБА_5, за участю третьої особи – Сьомої дніпропетровської державної нотаріальної контори, про встановлення факту проживання однією сім'єю без реєстрації шлюбу, визнання права на спадкування за законом разом зі спадкоємцями першої черги спадкування, прийняв постанову, в якій зазначив таке.

Суд установив, що позивач проживала спільно із спадкодавцем, як чоловік і дружина однією сім'єю, вони вели спільне господарство, мали спільний бюджет, були пов'язані спільним побутом, мали взаємні права та обов'язки, після смерті чоловіка у встановлений законом строк до нотаріальної контори із заявою про прийняття спадщини звернулися спадкоємці першої черги: донька спадкодавця, а також позивач

(його дружина), як спадкоємець четвертої черги. Свідоцтво про право на спадщину за законом спадкоємцям не видавалось.

Відповідно до частини першої статті 1264 ЦК України у четверту чергу право на спадкування за законом мають особи, які проживали зі спадкодавцем однією сім'єю не менш як п'ять років до часу відкриття спадщини.

Для визнання за позивачем права на спадкування п'ятирічний термін охоплюється дією Сімейного кодексу України, термін проживання позивача зі спадкодавцем однією сім'єю без реєстрації шлюбу має обраховуватися з 01 січня 2004 року до моменту смерті останнього.

Встановивши цей факт, позивач отримала право на спадкування майна як спадкоємиця четвертої черги відповідно до статті 1264 ЦК України.

Задовольняючи позовні вимоги позивача про визнання за нею права на спадкування за законом після смерті спадкодавця разом зі спадкоємцями першої черги, суд першої інстанції, з висновком якого погодився суд апеляційної інстанції, дійшов висновку, що протягом тривалого часу позивач опікувалась спадкодавцем, який перебував у безпорадному стані та не міг самостійно забезпечити свої потреби.

Однак визнання судами за позивачем права на спадкування за законом разом зі спадкоємцями першої черги є помилковим, оскільки відповідно до частини другої статті 1259 ЦК України фізична особа, яка є спадкоємцем за законом наступних черг, може за рішенням суду одержати право на спадкування разом із спадкоємцями тієї черги, яка має право на спадкування, за умови, що вона протягом тривалого часу опікувалась, матеріально забезпечувала, надавала іншу допомогу спадкодавцеві, який через похилий вік, тяжку хворобу або каліцтво був у безпорадному стані, що позивач у судовому порядку не довів.

Доводити факт безпорадного стану тільки поясненнями позивача та свідків є недостатнім з огляду на те, що відповідач – спадкоємець першої черги, заперечує право позивача на спадщину.

Постановою Верховного Суду від 17 жовтня 2018 року рішення Бабушкінського районного суду м. Дніпропетровська від 26 жовтня 2016 року та ухвалу Апеляційного суду Дніпропетровської області від 25 січня 2017 року у частині позову про визнання за ОСОБА_3 права на спадкування за законом після смерті ОСОБА_7 разом зі спадкоємцями першої черги спадкування скасовано з ухваленням нового рішення про відмову у позові. В іншій частині судові рішення залишено без змін.

Детальніше з текстом постанови Верховного Суду від 17 жовтня 2018 року у справі № 200/21452/15-ц (провадження № 61-18578св18) можна ознайомитися за посиланням <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/77361705>

8.2. У разі спадкування за законом усиновлений та його нащадки, з одного боку, та усиновлювач і його родичі – з другого, прирівнюються до його родичів за походженням, тому вони спадкують один після одного

05 червня 2019 Верховний Суд у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду розглянув справу за позовом ОСОБА_1 до ОСОБА_2, ОСОБА_3, ОСОБА_4, треті особи: ОСОБА_5, приватний нотаріус Київського міського нотаріального округу Авдієнко Віктор Петрович, приватний нотаріус Київського міського нотаріального округу Мішенін Іван Сергійович, приватний нотаріус Київського міського нотаріального округу Сазонова Олена Миколаївна.

Оскільки позивач подавав кілька позовів до суду про визнання права власності у порядку спадкування та визнання недійсним правочину, ухвалою районного суду справи були об'єднані в одне провадження.

Збільшуючи позовні вимоги, позивач просила: а) встановити факт прийняття спадщини спадкодавцем – частину квартири; б) визнати недійсним договори купівлі-продажу квартири, які були укладені між відповідачами; в) визнати за позивачем право власності на квартиру, що належала (ОСОБА_8) на підставі свідоцтва про право власності на житло та спадкодавцю (ОСОБА_7) на земельну ділянку, яка належала останньому на підставі державного акта на право приватної власності на землю.

Суди встановили, що ОСОБА_7 був усиновлений ОСОБА_8 та батьком позивача – ОСОБА_9, що підтверджується записом акту про народження № 2441 від 27 серпня 1962 року. Після смерті матері відкрилась спадщина у вигляді частини квартири, у спірній квартирі був зареєстрований син, свідоцтво про право на спадщину щодо майна померлої не видавалось, таким чином, він є таким, що прийняв спадщину після смерті матері.

Сестра є спадкоємцем другої черги за законом після смерті брата.

Також встановлено, що постановою приватного нотаріуса Київського міського нотаріального округу Авдієнко В. П. від 21 листопада 2014 року відмовлено сестрі у видачі свідоцтва про право на спадщину за законом після померлого брата на тій підставі, що не надано оригіналів правовстановлюючих документів.

Рішенням Вишгородського районного суду Київської області від 13 січня 2015 року визнано після смерті ОСОБА_7 за ОСОБА_2 право власності на земельну ділянку та право власності на майно у порядку спадкування за законом – спірну квартиру, яку згодом відчужила ОСОБА_3.

А. В основі спадкування за законом знаходиться принцип черговості, який полягає у встановленні пріоритету прав одних спадкоємців за законом перед іншими. Кожна черга – це визначене коло осіб, з урахуванням ступеня їх близькості спадкодавцеві, яке встановлене законом на підставі припущення про те, що спадкодавець залишив би своє майно найближчим родичам, членам сім'ї, утриманцям і (або) іншим родичам до шостого ступеня споріднення.

Тлумачення частини першої статті 1260 ЦК України свідчить, що у разі спадкування за законом усиновлений та його нащадки, з одного боку, та усиновлювач і його родичі –

з другого, прирівнюються до родичів за походженням, а тому вони спадкують один після одного.

Згідно з частиною п'ятою статті 1268 ЦК України незалежно від часу прийняття спадщини вона належить спадкоємцеві з часу відкриття спадщини.

Встановивши, що сестра (ОСОБА_1) є спадкоємцем другої черги за законом, відповідач ОСОБА_2 (дружина спадкодавця) звернулася до нотаріальної контори із заявою про прийняття спадщини протягом строку, встановленого статтею 1270 ЦК України, не відмовлялася від спадщини, суди дійшли правильного висновку, що вона вважається такою, що прийняла спадщину.

Оскільки позивач протягом встановленого законом строку прийняла спадщину, але отримала відмову у видачі свідоцтва про право на спадщину, суди дійшли обґрунтованого висновку про задоволення позову та визнання за сестрою права власності на земельну ділянку.

В. Однак, задовольняючи позовні вимоги про визнання права власності на квартиру, визнання недійсним договору купівлі-продажу квартири, суди дійшли висновку, що рішення Вишгородського районного суду Київської області від 13 січня 2015 року, яким визнано за дружиною спадкодавця право власності на спірне майно, слід скасувати.

Ураховуючи наведене, Верховний Суд зазначив таке: за змістом статті 388 ЦК України майно, яке вибуло з володіння власника на підставі рішення суду, ухваленого щодо цього майна, але надалі скасованого, вважається таким, що вибуло з володіння власника поза його волею. Отже, з урахуванням викладених вище норм процесуального та матеріального права однією з обов'язкових умов для задоволення віндикаційного позову є встановлення під час розгляду спорів про витребування майна, зокрема й тієї обставини, чи перебувало спірне майно у володінні позивача, який указує на порушення своїх прав як власника, на підставах, визначених законодавством, та який на момент подання позову не є власником цього майна, однак вважає себе таким.

Метою віндикаційного позову є забезпечення введення власника у володіння майном, якого він був незаконно позбавлений. У випадку позбавлення власника володіння нерухомим майном означене введення полягає у внесенні запису про державну реєстрацію за власником права власності на нерухоме майно (принцип реєстраційного підтвердження володіння нерухомістю). Задоволення вимоги про витребування нерухомого майна з незаконного володіння особи, за якою воно зареєстроване на праві власності, відповідає речово-правовому характеру віндикаційного позову та призводить до ефективного захисту прав власника. У тих випадках, коли має бути застосована вимога про витребування майна з чужого незаконного володіння, вимога власника про визнання права власності чи інші його вимоги, спрямовані на уникнення застосування приписів статей 387 і 388 ЦК України, є неефективними. Власник з дотриманням вимог статей 387 і 388 ЦК України може витребувати належне йому майно від особи, яка є останнім його набувачем, незалежно від того, скільки разів це майно було відчужене до того, як воно потрапило у володіння останнього набувача. Для такого витребування оспорювання наступних рішень органів

державної влади чи місцевого самоврядування, договорів, інших правочинів щодо спірного майна і документів, що посвідчують відповідне право, не є ефективним способом захисту права власника.

За таких обставин ефективним способом захисту права ОСОБА_1 є віндикаційний позов до особи, за якою зареєстровано право власності на спірну квартиру, а не позов про визнання права власності та про визнання недійсними договорів купівлі-продажу квартири.

Колегія суддів Касаційного цивільного суду дійшла висновку, що судові рішення у частині позовних вимог про визнання недійсними договорів купівлі-продажу квартири, вчинених між ОСОБА_2 та ОСОБА_3, між ОСОБА_3 та ОСОБА_4, та визнання права власності за позивачем у порядку спадкування за законом на квартиру ґрунтуються на неправильному застосуванні норм матеріального права.

Постановою Верховного Суду від 05 червня 2019 року рішення Шевченківського районного суду м. Києва від 19 грудня 2016 року та ухвалу Апеляційного суду м. Києва від 27 березня 2017 року у частині позовних вимог про визнання недійсними договорів купівлі-продажу квартири між ОСОБА_2 та ОСОБА_3, між ОСОБА_3 та ОСОБА_4, визнання права власності за позивачем у порядку спадкування за законом на квартиру скасовано, у задоволенні позову відмовлено, у частині позовних вимог про визнання за ОСОБА_1 у порядку спадкування за законом права власності на земельну ділянку залишено без змін та поновлено дію рішення районного суду та ухвалу Апеляційного суду м. Києва в частині визнання за позивачем у порядку спадкування за законом права власності на земельну ділянку.

Відповідний правовий висновок висловлений Великою Палатою Верховного Суду у постановках:

- 1) від 15 травня 2019 року, справа № 522/7636/14-ц, провадження № 14-363цс18 – <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/82095857>
- 2) від 05 грудня 2018 року, справа № 522/2110/15-ц, провадження № 14-247цс18 – <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/79834996>
- 3) від 05 грудня 2018 року, справа № 522/2201/15-ц, провадження № 14-179цс18 – <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/79684950>
- 4) від 14 листопада 2018 року, справа № 183/1617/16-ц, провадження № 14-208цс18 – <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/81574015>

Відповідний правовий висновок висловлений у постанові Верховного Суду України від 24 червня 2015 року, справа № 6-251цс15, можна ознайомитись за посиланням – <https://oda.court.gov.ua/sud1590/pravovipozicii/su/6-251cs15>

Детальніше з текстом постанови Верховного Суду від 05 червня 2019 року у справі № 761/18093/15-ц (провадження № 61-27521св18) можна ознайомитися за посиланням <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/82499322>

9. Спори щодо встановлення факту прийняття спадщини

9.1. Відсутність реєстрації місця проживання не є абсолютним підтвердженням обставин про те, що спадкоємець не проживав зі спадкодавцем на час відкриття спадщини

10 січня 2019 року Верховний Суд колегією у складі трьох суддів Касаційного цивільного суду розглянув справу за позовом ОСОБА_4 до ОСОБА_5 про встановлення факту постійного проживання зі спадкодавцем на час відкриття спадщини, прийняв постанову, в якій зазначив таке.

Суди встановили, що після смерті батька позивача відкрилась спадщина, яка складається з квартири. Позивач проживав зі спадкодавцем з 28 листопада 2011 року по день його смерті. За законом спадкодавцями першої черги є позивач та його брат.

Відповідно до частин третьої і четвертої статті 1268 ЦК України спадкоємець, який постійно проживав разом із спадкодавцем на час відкриття спадщини, вважається таким, що прийняв спадщину, якщо протягом строку, встановленого статтею 1270 ЦК України, він не заявив про відмову від неї.

Згідно зі статтею 2 Закону України «Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні» відсутність реєстрації місця проживання не є абсолютним підтвердженням обставин про те, що спадкоємець не проживав зі спадкодавцем на час відкриття спадщини, якщо обставини, встановлені частиною третьою статті 1268 ЦК України, підтверджуються іншими належними і допустимими доказами, які були надані позивачем, та оцінені судом.

Касаційний цивільний суд погодився з позицією апеляційного суду щодо встановлення факту постійного проживання позивача разом із спадкодавцем по день смерті останнього, що підтверджує наявність у позивача можливостей для вирішення його спадкових прав.

Постановою Верховного Суду від 10 січня 2019 року касаційну скаргу ОСОБА_5 залишено без задоволення, а постанову Апеляційного суду Миколаївської області від 09 серпня 2018 року – без змін.

Детальніше з текстом постанови Верховного Суду від 10 січня 2019 року у справі № 484/747/17 (провадження № 61-44149св18) можна ознайомитися за посиланням <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/79161670>

Аналогічна позиція сформульована у постанові Верховного Суду від 04 липня 2018 року у справі № 404/2163/16-ц (провадження № 61-15926св18) <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/75099549>

10. Спори щодо визнання спадщини відумерлою

10.1. Незвернення спадкоємця за оформленням спадкових прав на належну йому земельну частку (пай) після смерті спадкодавця не є підставою для визнання спадщини відумерлою та передачі її територіальній громаді

04 липня 2018 року Верховний Суд колегією у складі п'яти суддів Касаційного цивільного суду розглянув справу за заявою прокурора Городенківського району Івано-Франківської області в інтересах держави в особі територіальної громади Ясеново-Пільнівської сільської ради Городенківського району про визнання спадщини відумерлою, прийняв постанову, в якій зазначив таке.

Суди встановили, що спадкова справа на земельну частку (пай) після смерті спадкодавця не оформлялась.

Зі спадкодавцем на момент його смерті проживав та вів спільне господарство один із синів, між ними у 2016 році рішенням районного суду було встановлено факт родинних відносин.

У пунктах 1, 2 частини першої статті 549 ЦК УРСР зазначено, що визнається, що спадкоємець прийняв спадщину, якщо він фактично вступив в управління або володіння спадковим майном; якщо він подав державній нотаріальній конторі за місцем відкриття спадщини заяву про прийняття спадщини.

Відповідно до пункту 16 постанови Пленуму Верховного Суду України від 31 березня 1995 року № 5 «Про судову практику в справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення» при вирішенні вимог про встановлення факту прийняття спадщини і місця її відкриття суд має керуватися положеннями статей 526 і 549 ЦК УРСР, згідно з якими місцем відкриття спадщини визнається останнє постійне місце проживання спадкодавця, а якщо воно невідоме – місце знаходження майна або його основної частини. Діями ж, що свідчать про прийняття спадщини, є фактичний вступ заявника в управління чи володіння спадковим майном у межах шестимісячного строку з дня відкриття спадщини або подання ним протягом цього строку до державної нотаріальної контори за місцем відкриття спадщини заяви про її прийняття.

Сертифікат на право на земельну частку (пай) видано спадкодавцю на підставі рішення районної державної адміністрації та зареєстровано у книзі реєстрації сертифікатів на право на земельну частку (пай).

Суд апеляційної інстанції дійшов правильного висновку про те, що спадкоємець, проживаючи разом із спадкодавцем, станом на час його смерті, фактично прийняв спадщину та вступив в управління спадковим майном.

Постановою Верховного Суду від 04 липня 2018 року касаційну скаргу заступника прокурора Івано-Франківської області залишено без задоволення, а рішення Апеляційного суду Івано-Франківської області від 27 квітня 2017 року – без змін.

Детальніше з текстом постанови Верховного Суду від 04 липня 2018 року у справі № 2о-55/2008 (провадження № 61-16298св18) можна ознайомитися за посиланням <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/75099555>

11. Визнання права власності в порядку спадкування

11.1. Право на обов'язкову частку у спадщині не входить до складу спадщини (спадкова маса) і не може бути передано спадкоємцеві в порядку спадкування (спадкова трансмісія)

04 вересня 2019 року Верховний Суд у складі колегії суддів Касаційного цивільного суду розглянув у порядку письмового провадження справу за позовом ОСОБА_1 до ОСОБА_2, третя особа – приватний нотаріус Львівського міського нотаріального округу Нор Надія Миколаївна про встановлення факту належності спадкового майна на праві власності у розмірі обов'язкової частки за померлою ОСОБА_4 після смерті її доньки ОСОБА_5 на все спадкове майно; визнати частково недійсним свідоцтво про право на спадщину за заповітом від 23 січня 2015 року, визнати за позивачем право власності в порядку спадкування на $\frac{1}{4}$ частину спадкового майна, яке належало його матері ОСОБА_4.

Суди встановили, що за життя сестра позивача склала заповіт, яким усе своє майно заповіла дочці, при цьому поклала на неї обов'язок надати її матері право довічного користування цим майном. Баба після смерті дочки спадщину в установленому законом порядку не прийняла, оскільки до спливу шестимісячного строку на її прийняття померла.

Верховний Суд колегією у складі п'яти суддів Касаційного цивільного суду прийняв постанову, в якій зазначив таке.

Стаття 1268 ЦК України визначає особливості прийняття спадщини окремими особами.

Так, відповідно до частини третьої цієї статті спадкоємець, який постійно проживав разом із спадкодавцем на час відкриття спадщини, вважається таким, що прийняв спадщину, якщо протягом строку, встановленого статтею 1270 цього Кодексу, він не заявив про відмову від неї.

У разі, якщо майно спадкується особами, які вважаються такими, що прийняли спадщину, порядок спадкування і набуття ними права на спадкове майно має обов'язково враховувати особливості правового режиму відповідного майна. Якщо об'єктом спадкування виступає нерухоме майно, то відповідно до частини першої статті 182 ЦК України право власності та інші речові права на нерухомі речі, обтяження цих прав, їх виникнення, перехід і припинення підлягають державній реєстрації.

Згідно з частиною першою статті 19 Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» державна реєстрація права власності та інших речових прав (крім іпотеки) проводиться у строк, що не перевищує п'яти робочих днів з дня реєстрації відповідної заяви в Державному реєстрі прав.

Зі змісту наведених норм вбачається, що спадщина у вигляді нерухомого майна, яка відкрилась на користь спадкоємця із обов'язковою часткою, не переходить до нього автоматично. Нерухоме майно, право власності на яке не виникло у спадкодавця, не може бути включено до спадкової маси, оскільки відповідна державна реєстрація не проведена.

Під час розгляду справ про визнання права власності на спадкове нерухоме майно у випадках, якщо спадщина прийнята, проте спадкоємцем не здійснено державну реєстрацію права на спадщину, слід брати до уваги, що законодавець розмежовує поняття «виникнення права на спадщину» та «виникнення права власності на нерухоме майно, що входить до складу спадщини», і пов'язує із виникненням цих майнових прав різні правові наслідки.

До складу спадкової маси включається не обов'язкова частка як така, а конкретне майно, право власності на яке належало спадкодавцю відповідно до розміру цієї частки.

Отже, слід розмежовувати поняття «обов'язкова частка» і «майно, що входить до складу спадщини». Обов'язкова частка не входить до складу спадщини, спадкуванню підлягає саме майно.

Частина 1 статті 1276 ЦК України визначає сутність спадкової трансмісії, а саме: якщо спадкоємець за заповітом або за законом помер після відкриття спадщини і не встиг її прийняти, право на прийняття належної йому частки спадщини, крім права на прийняття обов'язкової частки у спадщині, переходить до його спадкоємців (спадкова трансмісія).

За спадковою трансмісією перехід права на спадкування здійснюється не за правом черговості, а за правом закликання до спадщини правонаступника померлого спадкоємця.

Згідно із частиною 1 статті 1276 ЦК України перехід права на прийняття спадщини за спадковою трансмісією не застосовується щодо обов'язкової частки у спадщині.

Право на обов'язкову частку у спадщині має особистий характер у тому розумінні, що цим правом наділяється виключно певне вичерпне коло спадкоємців першої черги, які є найбільш уразливими у задоволенні їх майнових інтересів (стаття 1241 ЦК України). Зокрема, відповідним правом наділені особи, які в силу свого фізичного стану об'єктивно позбавлені здатності рівної, поруч з іншими особами, реалізації своїх прав, що вимагає додаткового їх захисту з боку держави.

Тому право на обов'язкову частку прямо виключено зі спадщини, яка переходить до спадкоємців особи, що мала це право.

Разом із тим, якщо спадкоємець, що мав право на обов'язкову частку, прийняв спадщину і після цього помер, то його спадкоємці успадковують майно, до якого ввійшла прийнята обов'язкова частка. У такому випадку матиме місце не перехід права на обов'язкову частку до спадкоємців, а прийняття спадщини у загальному порядку.

Постановою Верховного Суду від 04 вересня 2019 року рішення Апеляційного суду Львівської області від 21 червня 2016 року скасовано, рішення Пустомитівського районного суду Львівської області від 24 грудня 2015 року залишено в силі.

Детальніше з текстом постанови Верховного Суду від 04 вересня 2019 року у справі № 450/328/15-ц (провадження № 61-14110св18) можна ознайомитися за посиланням <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/84512187>.

11.2. Ненадання особі, яка не є внутрішньо переміщеною особою, довідки про взяття її на облік як особи, яка переміщується з тимчасово окупованої території України або району проведення антитерористичної операції, не є підставою для невиконання страхових платежів

22 липня 2019 року Верховний Суд колегією у складі трьох суддів Касаційного цивільного суду розглянув у попередньому судовому засіданні в порядку письмового провадження справу за позовом управління виконавчої дирекції Фонду соціального страхування України у Луганській області (далі – УВД ФСС України у Луганській області) в особі Біловодського відділення управління виконавчої дирекції Фонду соціального страхування України у Луганській області до ОСОБА_1 про визнання недійсним свідоцтва про право на спадщину за законом.

Суди встановили, що мати відповідача померла у місті Сорокине (колишньому Краснодоні) Луганської області. Спадкоємець отримав свідоцтво про право на спадщину за законом, відповідно до якого спадщина складається з суми страхової виплати в розмірі 8 204,07 грн.

Спадкодавець перебувала на обліку та отримувала щомісячні страхові виплати у відділенні Фонду у м. Краснодоні Луганської області, яке знаходиться на окупованій території. Зазначене відділення не було переміщено на територію України, яка підконтрольна органам державної влади, а тому всі нарахування та виплати страхових платежів було припинено з 01 грудня 2014 року. Постанова УВД ФСС України у Луганській області в м. Краснодоні про припинення страхових виплат потерпілій відсутня.

За результатами розгляду Верховний Суд у складі колегії суддів Касаційного цивільного суду прийняв постанову, в якій зазначив таке.

Відповідно до статті 64 Конституції України конституційні права і свободи людини і громадянина не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених Конституцією України.

В умовах воєнного або надзвичайного стану можуть встановлюватися окремі обмеження прав і свобод із зазначенням строку дії цих обмежень. На час виникнення спірних правовідносин ні воєнний, ні надзвичайний стан в Україні в цілому, як і на окремих територіях Донецької та Луганської областей, запроваджено не було.

Відповідно до підпункту «в» пункту 1 частини першої статті 21 Закону України № 1105-XIV (у редакції, яка діяла на час виникнення спірних правовідносин) у разі настання страхового випадку Фонд соціального страхування від нещасних випадків зобов'язаний у встановленому законодавством порядку своєчасно та в повному обсязі відшкодувати шкоду, заподіяну працівникові внаслідок ушкодження його здоров'я, виплачуючи йому, зокрема, щомісяця грошову суму в разі часткової чи повної втрати працездатності, що компенсує відповідну частину втраченого заробітку потерпілого.

Про необхідність соціального захисту осіб, які перебувають на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях, ідеться в Законі України від 18 січня 2018 року № 2268-VIII «Про особливості державної політики із забезпечення

державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях» (далі – Закон № 2268-VIII).

У статті 2 цього Закону передбачено, що за фізичними особами незалежно від перебування їх на обліку як внутрішньо переміщених осіб чи від набуття ними спеціального правового статусу та за юридичними особами зберігається право власності, інші речові права на майно, у тому числі на нерухоме майно, включаючи земельні ділянки, що знаходиться на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях, якщо таке майно набуто відповідно до законів України.

Підтверджуючи майнові права фізичних осіб незалежно від перебування їх на обліку як внутрішньо переміщених осіб чи від набуття ними спеціального статусу, закон не передбачає жодних обмежень інших прав таких осіб, які вони можуть реалізувати на території України.

Наведені вище положення законодавства свідчать про те, що спадкодавець мала право на нарахування та виплату страхових виплат незалежно від звернення до робочих груп Фонду на підконтрольній Україні території, та її проживання на окупованій території, а тому спадкоємець відповідно до положень статті 1227 ЦК України має право на отримання страхових виплат у порядку спадкування за законом.

Постановою Верховного Суду від 22 липня 2019 року заочне рішення Міловського районного суду Луганської області від 19 лютого 2019 року та постанову Луганського апеляційного суду від 23 квітня 2019 року залишено без змін.

Детальніше з текстом постанови Верховного Суду від 22 липня 2019 року у справі № 418/2434/18 (провадження № 61-10590св19) можна ознайомитись за посиланням <http://reyestr.court.gov.ua/Review/83203361>

Аналогічна позиція сформульована у постановах Верховного Суду:

1) від 17 грудня 2018 року у справі № 243/5697/16-ц (провадження № 61-34175св18) – <http://reyestr.court.gov.ua/Review/78750911>

2) від 12 грудня 2018 року у справі № 227/2802/16-ц (провадження № 61- 6270св18св18) – <http://reyestr.court.gov.ua/Review/78627560>

12. Інші спори щодо визнання права власності у порядку спадкування

12.1. Громадянин, який висловив волю на приватизацію займаної ним квартири, помер до прийняття компетентним органом рішення про приватизацію, до його спадкоємців у порядку спадкування переходить право вимагати визнання за ними права власності на таку квартиру

11 квітня 2018 року Верховний Суд колегією у складі п'яти суддів Касаційного цивільного суду розглянув справу за позовом ОСОБА_3 до приватного нотаріуса Київського міського нотаріального округу Арестович-Корнійчук О. М., Київської міської ради про визнання права власності на майно, прийняв постанову, в якій зазначив таке.

За життя спадкодавець звернулася із заявою про передачу в приватну власність квартири згідно із Законом України «Про приватизацію державного житлового фонду» до районної державної адміністрації, що підтверджується вхідним штампом. До заяви було додано: довідку про склад сім'ї та займані приміщення; документ, що підтверджує

невикористання житлових чеків для приватизації державного житлового фонду; технічний паспорт та ордер. Вказана заява у 30-денний строк розглянута не була.

Відповідне рішення про відмову у прийнятті зазначеної заяви районна державна адміністрація не приймала. Будь-яких підстав, за яких квартира не могла бути передана у власність спадкодавцю, відповідач до суду не надав.

Постановою приватного нотаріуса Київського міського нотаріального округу Арестович-Корнійчук О. М. встановлено факт прийняття спадщини позивачем у належний строк і факт родинних стосунків між спадкодавцем (двоюрідна баба) та позивачем (внучатий племінник). Однак позивачу було відмовлено у видачі свідоцтва про право на спадщину за законом у зв'язку з неподанням правовстановлюючих документів на спадкове майно.

Частиною четвертою статті 5 Закону України «Про приватизацію державного житлового фонду» передбачено, що право на приватизацію квартир (будинків) державного житлового фонду з використанням житлових чеків одержують громадяни України, які постійно проживають у цих квартирах (будинках) або перебували на обліку потребуючих поліпшення житлових умов до введення в дію цього Закону.

У тому разі, коли громадянин, який висловив волю на приватизацію займаної ним квартири, помер до прийняття компетентним органом рішення про приватизацію, але після збігу встановленого частиною третьою статті 8 Закону України «Про приватизацію державного житлового фонду» строку, до його спадкоємців у порядку спадкування переходить право вимагати визнання за ними права власності на таку квартиру.

Постановою Верховного Суду від 11 квітня 2018 року рішення Солом'янського районного суду міста Києва від 09 лютого 2016 року та рішення Апеляційного суду м. Києва від 01 червня 2016 року скасовано, у задоволенні позову ОСОБА_3 до приватного нотаріуса Київського міського нотаріального округу Арестович-Корнійчук О. М. про визнання права власності на майно відмовлено, а позов ОСОБА_3 до Київської міської ради задоволено.

Відповідний правовий висновок був висловлений у постанові Верховного Суду України від 11 грудня 2013 року, справа № 6-121цс13, можна ознайомитись за посиланням <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/36369574>

Детальніше з текстом постанови Верховного Суду від 11 квітня 2018 року у справі № 752/10477/15-ц (провадження № 61-10950св18) можна ознайомитися за посиланням <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/73627631>

Аналогічна позиція сформульована у постанові Верховного Суду від 01 серпня 2018 року у справі № 501/1016/15-ц (провадження № 61-17985св18) – <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/75743934>

12.2 Недійсність правочину зобов'язує повернення від однієї сторони іншій у натурі все, що вона одержала на виконання цього правочину, а в разі неможливості такого повернення, – відшкодовує вартість того, що одержано, за цінами, які існують на момент відшкодування

13 листопада 2019 року Верховний Суд колегією у складі п'яти суддів Касаційного цивільного суду розглянув у порядку письмового провадження справу за позовом

Жовтоводська місцева прокуратура в інтересах неповнолітнього ОСОБА_1 до ОСОБА_2, треті особи, які не заявляють самостійних вимог щодо предмета спору: орган опіки та піклування виконавчого комітету Жовтоводської міської ради, ОСОБА_3, ОСОБА_4, ОСОБА_5, державний нотаріус Жовтоводської державної нотаріальної контори про визнання договору купівлі-продажу нікчемним та за зустрічним позовом ОСОБА_2 до ОСОБА_1, треті особи, які не заявляють самостійних вимог щодо предмета спору: ОСОБА_4, ОСОБА_5, про відшкодування вартості майна за договором купівлі-продажу, визнаним недійсним. Враховуючи те, що прокурор просив застосувати наслідки недійсного (нікчемного) правочину, в своїй зустрічній позовній заяві ОСОБА_2 просив суд стягнути з ОСОБА_1 вартість однокімнатної квартири у сумі 127 870, 00 грн. у рахунок відшкодування вартості майна, придбаного за недійсним правочином.

Суди встановили, що батьку позивача (ОСОБА_1) за первісним позовом на праві власності належала квартира на підставі договору дарування. З 1995 року в цій квартирі з народження буз зареєстрований позивач. У 2006 році власник (батько) продав відповідачу зазначену вище квартиру за ціною 5 300,00 грн.

ОСОБА_6 помер, єдиним спадкоємцем за законом є його син, який відповідно до частини четвертої статті 1268 ЦК України вважається таким, що прийняв спадщину, оскільки на момент її відкриття був неповнолітнім. Позивач успадкував майнове право вимагати застосування наслідків недійсності правочину у вигляді двосторонньої реституції (частина перша статті 216 ЦК України), зокрема він успадкував право вимагати повернення переданої за недійсним правочином квартири, також успадкував обов'язок повернути покупцю грошові кошти у сумі 5 300 грн, сплачені за недійсним правочином.

Справа переглядалась судами неодноразово.

Раніше прийнятим рішенням Апеляційного суду Дніпропетровської області від 08 жовтня 2015 року рішення Жовтоводського міського суду Дніпропетровської області від 06 серпня 2015 року в частині визнання договору купівлі-продажу нікчемним змінено та визнано його недійсним, відчуження квартири відбулося без дозволу органів опіки та піклування, а тому такий правочин не відповідає вимогам частини четвертої статті 12 Закону України «Про основи соціального захисту бездомних громадян і безпритульних дітей», частини другої статті 59 СК України, частини шостої статті 203 ЦК України, за яким правочин, що вчиняється батьками (усиновлювачами), не може суперечити правам та інтересам інших малолітніх, неповнолітніх чи непрацездатних дітей. В іншій частині рішення суду першої інстанції залишено без змін.

Оскільки спірну квартиру неможливо виділити у натурі, у зв'язку її переплануванням суди першої та апеляційної інстанцій, рішення яких оспорюються, дійшли висновку, що відповідач повинен відшкодувати вартість квартири, переданої за недійсним правочином (договором купівлі-продажу від 24 червня 2006 року) за ціною, яка існує на момент відшкодування, що становить 127 870, 00 грн. Однак, дійшовши вказаного висновку, суди не враховували, що в 2006 році відчужувач за продаж зазначеної квартири отримав від відповідача 5 300, 00 грн. Отже, у зв'язку

із визнанням недійсним договору купівлі-продажу квартири позивач, як спадкоємець ОСОБА_6, зобов'язаний повернути відповідачу 5 300 грн.

Відповідно до частини дванадцятої статті 265 ЦПК України у разі часткового задоволення первісного і зустрічного позовів про стягнення грошових сум суд проводить зустрічне зарахування таких сум та стягує різницю між ними на користь сторони, якій присуджено більшу грошову суму, що призвело до неправильного визначення суми, яка підлягає стягненню з відповідача на користь позивача у зв'язку із застосуванням наслідків недійсності правочину.

З урахуванням наведеного, судові рішення в частині стягнення коштів з відповідача на користь позивача підлягають до зміни з визначенням суми, яка підлягає до стягнення у розмірі 122 570 грн (127 870 - 5 300).

Постановою Верховного Суду від 13 листопада 2019 року рішення Жовтководського міського суду Дніпропетровської області від 31 травня 2018 року та постанову Дніпровського апеляційного суду від 02 квітня 2019 року в частині стягнення з ОСОБА_2 на користь ОСОБА_1 грошових коштів у рахунок відшкодування вартості майна, переданого за недійсним правочином, змінити, визначивши суму, яка підлягає до стягнення, у розмірі 122 570 (сто двадцять дві тисячі п'ятсот сімдесят) грн. В іншій частині рішення Жовтководського міського суду Дніпропетровської області від 31 травня 2018 року та постанову Дніпровського апеляційного суду від 02 квітня 2019 року залишено без змін.

Детальніше з текстом постанови Верховного Суду від 13 листопада 2019 року у справі №0414/606/2012 (провадження № 61-10686св19) можна ознайомитися за посиланням <http://reyestr.court.gov.ua/Review/85711991>

12.3. Для спадкових правовідносин за правильно визначеним місцем відкриття спадщини факт її оформлення за неправильно визначеним місцем відкриття спадщини правових наслідків не породжує

06 листопада 2019 року Верховний Суд колегією у складі п'яти суддів Касаційного цивільного суду розглянув у порядку письмового провадження справу за позовом ОСОБА_1, до ОСОБА_2, ОСОБА_3, виконавчого комітету Покровської сільської ради Очаківського району Миколаївської області, Покровської сільської ради Очаківського району Миколаївської області про витребування майна з чужого незаконного володіння.

Суди встановили, що позивач, який є громадянином Російської Федерації, отримав за законодавством цієї країни свідоцтво про право на спадщину нерухомого майна, яке знаходиться на території України. Місце проживання спадкодавця на території РФ збігалось із зареєстрованим місцем проживання позивача, однак спадкодавець помер на території України, де проходив курс лікування.

Касаційний цивільний суд зазначив, що суд першої інстанції дійшов правильного висновку, яким у задоволенні позову було відмовлено, виклав мотивувальну частину в редакції постанови Верховного Суду і висловив таку правову позицію.

Згідно з частинами першою-третьою статті 1268 ЦК України спадкоємець за заповітом чи за законом має право прийняти спадщину або не прийняти її.

Не допускається прийняття спадщини з умовою чи із застереженням. Спадкоємець, який постійно проживав разом із спадкодавцем на час відкриття спадщини, вважається таким, що прийняв спадщину, якщо протягом строку, встановленого статтею 1270 цього Кодексу, він не заявив про відмову від неї.

У випадку, коли місцем відкриття спадщини є територія України і до складу спадщини включаються права на нерухомість, спадкова справа відкривається компетентним органом (нотаріусом) України, із застосуванням законодавства України. Зазначений орган (нотаріус) здійснює оформлення спадкових прав і видачу свідоцтва про право на спадщину на нерухоме майно, що знаходиться на території України.

Оформлення спадкових прав і видача свідоцтва про право на спадщину на нерухоме майно, яке знаходиться на території РФ, здійснюється компетентним органом цієї країни, але на підставі та з урахуванням відомостей (коло спадкоємців, які прийняли спадщину, розмір їхніх часток у спадщині тощо), наявних у спадковій справі, заведеної компетентним органом (нотаріусом) України.

З урахуванням того, що позивач є таким, що не прийняв спадщину на території України, то підстави для задоволення його позовних вимог відсутні. Тому суд першої інстанції правильно вважав, що позивач є таким, що прийняв спадщину після смерті матері, але при цьому керувався й іншими мотивами для відмови у позові, а тому мотивувальна частина рішення суду першої інстанції підлягає зміні.

Постановою Верховного Суду від 06 листопада 2019 року рішення апеляційного суду Миколаївської області від 26 травня 2017 року скасовано, рішення Очаківського міськрайонного суду Миколаївської області від 03 квітня 2017 року залишено в силі, викладено його мотивувальну частину у редакції цієї постанови.

Детальніше з текстом постанови Верховного Суду від 06 листопада 2019 року у справі № 483/637/16-ц (провадження № 61-22721св18) можна ознайомитися за посиланням <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/85493136>

13. Процесуальні питання, що виникають із спадкових правовідносин

13.1. Спадкування є формою правонаступництва, що реалізується спадкоємцем у межах обсягу спадкової маси та не включає в себе процесуальні права та обов'язки спадкодавця, які ним не реалізовані за життя

27 березня 2019 року Верховний Суд розглянув у порядку спрощеного позовного провадження касаційну скаргу ОСОБА_5, яка не брала участі у справі, на ухвалу Апеляційного суду Миколаївської області від 15 серпня 2016 року в справі за позовом ОСОБА_2 в інтересах ОСОБА_3 до ОСОБА_4 про встановлення факту прийняття спадщини його неповнолітнім сином, а також просив визнати за ним та відповідачем право власності по 1/2 частині квартири.

Суди встановили, що у вересні 1997 року між сторонами у справі виник спір щодо спадкового майна – квартири, яка належала їхнім батькам на праві спільної сумісної власності згідно зі свідоцтвом про право власності на житло, рішенням Заводського

районного суду м. Миколаєва від 21 жовтня 1997 року встановлено факт прийняття спадщини ОСОБА_3 після смерті бабусі за заповітом. Визнано за сторонами у справі право власності по 1/2 частині квартири в порядку спадкування.

Вирішуючи спір, суд першої інстанції керувався положеннями статті 549 ЦК УРСР 1963 року, а також тим, що позивач, в інтересах неповнолітнього сина, продовжував проживати у спірній квартирі, розпорядився часткою спадкового майна після смерті обох батьків, що не заперечувалось відповідачем у судовому засіданні.

Після смерті відповідача до нотаріальної контори із заявою про прийняття спадщини звернулась його дружина – ОСОБА_5, в якій зазначала, крім іншого спадкового майна, наявність частки у спірній квартирі. Остання, не погоджуючись із рішенням суду першої інстанції, у червні 2015 року подала апеляційну скаргу, в якій, посилаючись на порушення судом першої інстанції норм матеріального та процесуального права, просила скасувати рішення суду першої інстанції та ухвалити нове рішення, яким у задоволенні позовних вимог відмовити.

Ухвалою Апеляційного суду Миколаївської області від 15 серпня 2016 року апеляційне провадження закрито.

Верховний Суд погоджується з висновком суду попередньої інстанції з огляду на таке.

Відносини спадкування регулюються правилами ЦК України, якщо спадщина відкрилася не раніше 01 січня 2004 року. У разі відкриття спадщини до зазначеної дати застосовується чинне на той час законодавство, зокрема відповідні правила ЦК УРСР, у тому числі щодо прийняття спадщини, кола спадкоємців за законом.

Статтями 1216, 1218 ЦК України передбачено, що спадкуванням є перехід прав та обов'язків (спадщини) від фізичної особи, яка померла (спадкодавця), до інших осіб (спадкоємців). До складу спадщини входять усі права та обов'язки, що належали спадкодавцеві на момент відкриття спадщини і не припинилися внаслідок його смерті.

При поданні апеляційної скарги особою, яка не має передбаченого статтею 292 ЦПК України 2004 року права на апеляційне оскарження, у тому числі особою, яка не брала участі у справі, про права та обов'язки якої суд першої інстанції питання не вирішував, подання скарги на ухвалу суду, що не підлягає апеляційному оскарженню, суддя-доповідач відповідно до цієї норми та частини третьої статті 297 ЦПК України 2004 року постановляє ухвалу про відмову в прийнятті апеляційної скарги. Якщо зазначені обставини будуть встановлені після прийняття апеляційної скарги до розгляду, апеляційний суд постановляє ухвалу про закриття апеляційного провадження у справі за такою скаргою.

У справі, що переглядалась, Верховний Суд віддає перевагу застосуванню принципу *res judicata*. Так, одним з основоположних аспектів верховенства права є вимога щодо юридичної визначеності, згідно з якою у разі остаточного вирішення спору судами їхнє рішення, що набрало законної сили, не може ставитися під сумнів (справа «Брумареска проти Румунії» (*Brumarescu v. Romania*) [GC], заява № 28342/95, § 61, ECHR 1999-VII). Юридична визначеність вимагає поваги до принципу *res judicata* (§ 62), тобто поваги до остаточного рішення суду. Згідно з цим принципом жодна сторона не має права вимагати перегляду остаточного та обов'язкового до виконання

рішення суду лише з однією метою – домогтися повторного розгляду та винесення нового рішення у справі.

Дружина відповідача не була учасником спірних правовідносин на момент ухвалення рішення районним судом, не була співвласником спірного нерухомого майна, до неї перейшло право на спірну квартиру в порядку спадкування лише після смерті її чоловіка, який про оскаржуване рішення знав, в установленому на той час порядку не оспорював, а відтак обґрунтованим є висновок апеляційного суду про те, що питання про її права та обов'язки зазначеним судовим рішенням не вирішувалися.

Постановою Верховного Суду від 27 березня 2019 року ухвалу Апеляційного суду Миколаївської області від 15 серпня 2016 року залишено без змін.

Детальніше з текстом постанови Верховного Суду від 27 березня 2019 року у справі № 2-1625/1997 (провадження № 61-6331св18) можна ознайомитися за посиланням <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/81107409>

13.2. Особи, які не брали участі у справі, але ухвалене судове рішення завдає їм шкоди, що виражається у несприятливих для них наслідках, мають право на апеляційне оскарження

01 серпня 2018 року Верховний Суд колегією у складі п'яти суддів Касаційного цивільного суду розглянув у порядку спрощеного позовного провадження касаційну скаргу ОСОБА_6 на ухвалу Апеляційного суду Сумської області від 30 вересня 2016 року у справі за позовом ОСОБА_4 до ОСОБА_5 про стягнення боргу, процентів та пені за договором позики.

Рішенням районного суду позов задоволено. Стягнуто з відповідача на користь позикодавця заборгованість за договором позики та судовий збір. Ухвалою Апеляційного суду апеляційну скаргу ОСОБА_6 визнано неподаною та повернуто заявнику.

За результатами розгляду Верховний Суд прийняв постанову, в якій зазначив, що касаційна скарга підлягає задоволенню.

Як убачається з матеріалів справи, ухвалою від 30 вересня 2016 року апеляційний суд, повертаючи апеляційну скаргу, керувався тим, що апелянт не була залучена до участі у справі, як правонаступник відповідача, а з рішення суду першої інстанції від 01 грудня 2014 року вбачається, що суд не вирішував питання про її права та обов'язки.

Відповідно до частини першої статті 292 ЦПК України 2004 року сторони та інші особи, які беруть участь у справі, а також особи, які не брали участі у справі, якщо суд вирішив питання про їх права та обов'язки, мають право оскаржити в апеляційному порядку рішення суду першої інстанції повністю або частково.

Конституційний Суд України у Рішенні від 11 грудня 2007 року № 11-рп/2007 зазначив, що реалізацією права особи на судовий захист є можливість оскарження судових рішень у судах апеляційної та касаційної інстанцій. Перегляд судових рішень в апеляційному та касаційному порядку гарантує відновлення порушених прав

і охоронюваних законом інтересів людини і громадянина (абзац третій підпункту 3.1 пункту 3 мотивувальної частини).

Отже, висновок суду апеляційної інстанції про відсутність у особи права на оскарження рішення суду першої інстанції на тій підставі, що суд не вирішував питання про її права та обов'язки, може бути зроблений лише після з'ясування, яким чином таке рішення впливає на обсяг прав, інтересів чи обов'язків особи, яка подала апеляційну скаргу.

Проте апеляційний суд, порушивши вимоги частини першої статті 292 ЦПК України 2004 року, на це уваги не звернув, належним чином не перевірів доводів скаржника та не дослідив додані нею до апеляційної скарги докази, які підтверджують її статус правонаступника, а саме: свідоцтво про смерть відповідача, свідоцтво про укладення шлюбу, що посвідчує факт перебування її у шлюбі з померлим, та свідоцтво про право на спадщину за законом, що посвідчує факт прийняття спадщини після смерті її чоловіка.

Постановою Верховного Суду від 01 серпня 2018 року ухвалу Апеляційного суду Сумської області від 30 вересня 2016 року скасовано, справу передано до суду апеляційної інстанції для продовження розгляду.

Відповідний правовий висновок був висловлений у постановах Верховного Суду України:

1) від 03 лютого 2016 року, справа № 6-885цс15 – <http://reyestr.court.gov.ua/Review/55609697>

2) від 06 вересня 2017 року, справа № 6-1844цс16 – <https://oda.court.gov.ua/sud1590/pravovipoziciivsu/6-1844cs16>

Детальніше з текстом постанови Верховного Суду від 01 серпня 2018 року у справі № 2-592/11194/14-ц (провадження № 61-13759св18) можна ознайомитися за посиланням <http://reyestr.court.gov.ua/Review/75917767>

13.3. У разі смерті боржника за наявності спадкоємців відбувається заміна боржника в зобов'язанні

23 січня 2019 року Верховний Суд колегією у складі п'яти суддів Касаційного цивільного суду розглянув у порядку спрощеного позовного провадження касаційну скаргу ОСОБА_7.

Суди встановили, що у вересні 2016 року ОСОБА_2 звернувся до суду із заявою про заміну сторони виконавчого провадження його правонаступником.

Ухвалою апеляційного суду апеляційну скаргу ОСОБА_7 відхилено, тим самим ухвалу міськрайонного суду залишено без змін, якою заяву заявника задоволено. Замінено боржника у виконавчому провадженні його правонаступником – ОСОБА_7, оскільки останній вважається таким, що прийняв спадщину відповідно до статті 1268 ЦК України. Відсутність свідоцтва про право на спадщину не позбавляє спадкоємця права на спадщину (частина третя статті 1296 ЦК України).

Об'єднана палата Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду прийняла постанову, в якій зазначила таке.

Згідно зі статтею 378 ЦПК України у редакції 2004 року у разі вибуття однієї із сторін виконавчого провадження за поданням державного виконавця або за заявою сторони суд замінює сторону виконавчого провадження її правонаступником.

Відповідно до статті 8, пункту 1 частини першої статті 37, частини другої статті 39 Закону України «Про виконавче провадження» державний виконавець або заінтересована сторона мають право звернутися до суду із заявою про заміну сторони її правонаступником, виконавче провадження підлягає обов'язковому зупиненню у разі смерті боржника, якщо в судовому порядку встановлено його правонаступника.

Аналогічні норми містяться у пункті 5 частини першої статті 34 Закону України № 1404-VII від 02 червня 2016 року «Про виконавче провадження», який набув чинності 05 жовтня 2016 року.

Згідно з частиною першою статті 608 ЦК України зобов'язання припиняється зі смертю боржника, якщо воно є нерозривно пов'язаним з його особою і у зв'язку з цим не може бути виконано іншою особою.

Відповідно до статті 1216 ЦК України спадкуванням є перехід прав та обов'язків (спадщини) від фізичної особи, яка померла (спадкодавця), до інших осіб (спадкоємців). До складу спадщини входять усі права та обов'язки, що належали спадкодавцеві на момент відкриття спадщини і не припинилися внаслідок його смерті (стаття 1218 ЦК України).

Стаття 1282 ЦК України передбачає, що спадкоємці зобов'язані задовольнити вимоги кредитора повністю, але в межах вартості майна, одержаного у спадщину. Кожен із спадкоємців зобов'язаний задовольнити вимоги кредитора особисто, у розмірі, який відповідає його частці у спадщині.

Отже, обов'язок спадкодавця щодо сплати заборгованості за договором позики, присудженої судом кредитором із спадкодавця за його життя, не припинився внаслідок смерті боржника і перейшов до його спадкоємців.

Установивши, що апелянт відповідно до порядку, визначеного нормами ЦК України, прийняв спадщину, суди першої та апеляційної інстанцій дійшли обґрунтованого висновку про наявність підстав для заміни сторони виконавчого провадження – боржника його правонаступником.

Постановою Верховного Суду від 23 січня 2019 року ухвалу Бориспільського міськрайонного суду Київської області від 01 серпня 2017 року та ухвалу Апеляційного суду Київської області від 19 вересня 2017 року залишено без змін.

Детальніше з текстом постанови Верховного Суду від 23 січня 2019 року у справі № 2-2697/11 (провадження № 61-28147сво18) можна ознайомитися за посиланням <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/79516626>

13.4. Справи у спорах щодо спадкування не можуть бути розглянуті в порядку спрощеного позовного провадження

11 липня 2018 року Верховний Суд колегією у складі трьох суддів Касаційного цивільного суду розглянув у попередньому судовому засіданні у порядку письмового провадження справу за позовом ОСОБА_4 до Харківської міської ради про встановлення факту проживання однією сім'єю без реєстрації шлюбу та визнання права власності в порядку спадкування за законом.

У позовній заяві позивач, зокрема, просить визнати за нею право власності на квартиру та автомобіль у порядку спадкування за законом четвертої черги.

Рішенням районного суду встановлено факт проживання однією сім'єю без реєстрації шлюбу позивача разом з померлим. Визнано за нею право власності на квартиру та на автомобіль у порядку спадкування за законом четвертої черги після смерті ОСОБА_6, який на момент смерті перебував у Харківському слідчому ізоляторі. Постановою Апеляційного суду рішення районного суду скасовано та ухвалено нове судове рішення, яким відмовлено у задоволенні позову. Справу розглянуто в порядку спрощеного позовного провадження.

З огляду на наведене Касаційний цивільний суд зазначив, що оскаржуване судове рішення апеляційного суду ухвалене з грубим порушенням норм процесуального права, що є обов'язковою підставою для скасування судового рішення.

Відповідно до пункту 2 частини четвертої статті 274 ЦПК України в порядку спрощеного позовного провадження не можуть бути розглянуті справи у спорах щодо спадкування.

Згідно з пунктом 7 частини першої статті 411 ЦПК України судові рішення підлягають обов'язковому скасуванню з направленням справи на новий розгляд, якщо суд розглянув у порядку спрощеного позовного провадження справу, яка підлягала розгляду за правилами загального позовного провадження.

Оскільки апеляційний суд розглянув справу щодо спадкування в порядку спрощеного позовного провадження, тому оскаржувана постанова підлягає обов'язковому скасуванню з направленням справи на новий розгляд до суду апеляційної інстанції.

Постановою Верховного Суду від 11 липня 2018 року постанову Апеляційного суду Харківської області від 27 лютого 2018 року скасовано, справу передано на новий розгляд до суду апеляційної інстанції.

Детальніше з текстом постанови Верховного Суду від 11 липня 2019 року у справі № 643/6628/16-ц (провадження № 61-23827св18) можна ознайомитися за посиланням <http://reyestr.court.gov.ua/Review/75447754>

Огляд практики Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду щодо розгляду справ у спорах, що виникають із спадкових правовідносин – Київ, 2019. – Вип. 4. – 43 стор.

Затверджено на нараді суддів Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду 25 листопада 2019 року.

Застереження: видання містить короткий огляд деяких судових рішень. У кожному з них викладено лише основний висновок щодо правового питання, яке виникло у справі. Для правильного розуміння висловленої в судовому рішенні правової позиції необхідно ознайомитися з його повним текстом, розміщеним у Єдиному державному реєстрі судових рішень.

Стежте за нами онлайн

 fb.com/supremecourt.ua

 t.me/supremecourtua

 @supremecourt_ua